

ARTŪRAS SVARAUSKAS

STUDENTAI ATEITININKAI IR POLITIKA 1926–1940 METAIS

ĮVADAS. Istorijoje buvo ne vienas atvejis, kai akademinis jaunimas padarė įtaką ar net nulėmė visuomeninių ir politinių procesų eigą. Kupinas jaunatviško maksimalizmo, dinamizmo, jaunimas Vidurio ir Rytų Europoje tarpukariu išsiskyrė kaip viena intelektualinių pajėgų ir tapo svarbi valstybinių reformų iniciatorė. Vidinių politinių įtampų bei konfliktų alinamose valstybėse politinės partijos neretai naudojo studentiją savo oponentų diskreditavimui ar esamos santvarkos kritikai¹. Tarpukario Europoje, ypač 4-ajame dešimtmetyje, pastebimos ryškios politinių judėjimų tendencijos mobilizuoti jaunimą. Ispanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Danijoje, Vidurio ir Rytų Europos valstybėse studentija įtraukiama į politines peripetijas, universitetuose kuriasi politinio atspalvio turinčios ideologinės visuomeninės studentų organizacijos, atspindinčios visuomenėje vykstančių politinių jėgų kovos eigą².

Tarpukario Lietuva šiuo atžvilgiu nebuvo išimtis. Valstybėje gausiausias pajėgas tuo metu turėjo būtent tautinės katalikų jaunimo organizacijos. Viena iš jų – moksleivių ir studentų interesams atstovaujanti Ateitininkų federacija, nuo 1927 m. išsiskaidžiusi į *moksleivių*, *studentų* ir *sendraugių* grupes. Ateitininkų federacija konservatyvioje katalikiškoje 1918–1940 m. valstybėje buvo populiariausia ir valstybiniu mastu proteguojama organizacija. Vis dėlto ji pajuto ir valdančiųjų sluoksnių spaudimą bei persekiojimą. Po 1926 m. valstybės perversmo ateitininkai buvo

¹ S.M. Lipset, „Students and Politics in Comparative Perspective“, in: *Daedalus*, 1968, vol. 97, no.1, p. 12.

² S.S. Kustrin, „Taking the Street: Workers' Youth Organizations and Political Conflict in the Spanish Second Republic“, in: *European History Quarterly*, 2004, vol. 34, no. 2, p. 131, 151.

įtraukti į politinių kovų tarp krikščionių demokratų ir tautininkų verpetą. Jaunuomenė (ypač akademinė), būdama viena aktyviausių visuomenės dalių, domino politines organizacijas, – jos jaunimą įsivaizdavo kaip būsimąjį partijų ar organizacijų aktyvą. Deja, ne visada tie lūkesčiai išsipildydavo. Autoritarinio režimo sąlygomis, veikiant sugriežtintai visuomenės kontrolei ir politinių oponentų A. Smetonos valdymui veiklos ribojimui, katalikiškasis jaunimas atsidūrė po Valstybės saugumo departamento (VSD) didinamuoju stiklu. XX a. 4-ojo dešimtmečio VSD ataskaitose, biuleteniuose ir kitokiuose slaptuose agentūrinio pobūdžio pranešimuose šalia opozicinių politinių partijų dažnai figūruodavo ir katalikų jaunimo organizacijų pavadinimai. Dažniausiai studentai ateitininkai. Už savo visuomeninę veiklą jie būdavo priverstinai iškeldinami iš laikinosios sostinės į provinciją, taip pat nereti „svečiai“ jie būdavo ir Varnių koncentracijos stovykloje ar net Kauno sunkiųjų darbų kalėjime.

Keblių ir dviprasmišką ateitininkų padėtį aptariamuoju laikotarpiu lėmė keli tarpusavyje susiję veiksniai. Pirmiausia, tai autoritarizmo Lietuvoje įsigalėjimas ir nuolatinėje opozicijoje atsidūrusių katalikų politinės srovės pastangos grįžti į valdžią naudojantis įvairiais legaliais ir nelegaliais būdais. Antra, tarptautinė 4-ojo dešimtmečio liberaliosios demokratijos bei kapitalizmo krizė ir visos Europos autoritarinių bei totalitarinių režimų apogėjus, kuris tapo sektinu aktualių pavyzdžiu ir daliai Lietuvos jaunosios kartos (taip pat ir dalies ateitininkų) visuomenininkų bei politikų atstovų. Atsižvelgiant į tokį kontekstą galima mėginti suvokti, kokia kebli buvo studentų ateitininkų padėtis, kai jie tapo viena iš LKDP bei valdžios tarpusavio kovoje naudojamų „kortų“.

Straipsnyje 1926–1940 m. laikotarpis pasirinktas neatsitiktinai. Didžiausias dėmesys skiriamas ateitininkų veikimo galimybėms, būdams ir konfliktinėms situacijoms, susidariusioms dėl autoritarinio režimo. Tačiau dar ir iki perversmo, 1926 m. krikščionių demokratų blokui pralaimėjus rinkimus į III Seimą, katalikų studentija kaip organizuota jėga jau dalyvavo masinėje organizuotoje politinėje manifestacijoje prieš kairiųjų koalicinę Vyriausybę. Galutinė chronologinė riba – valstybinumo praradimas 1940 m.

Tarpukario Lietuvos politinės istorijos kontekste studentijos ir konkrečiai ateitininkų vaidmuo kol kas nėra pakankamai išanalizuo-

tas. Didžioji esamos istoriografijos dalis yra memuaristinio, empirinio pobūdžio, t. y. aptariamos atskirų studentų organizacijų, korporacijų raidos tendencijos tarpukariu³ ar jų aktyvumas dalyvaujant studentijos mitinguose 1926 ir 1938 m.⁴ Kita vertus, esami tyrimai dažnai nesiejami su platesniu politiniu kontekstu, jie stokoja nuoseklesnės studentų dalyvavimo politinėje akcijoje analizės. Panašios problemos ilgą laiką buvo būdingos ir Vakarų Europos istoriografijai – studentijos politine ir visuomenine veikla bei jos vaidmeniu tarpukario Europos politiniuose įvykiuose susidomėta tik XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje⁵. Nuosekliau nagrinėti dešinėsios politinės orientacijos (tarp jų ir katalikų) studentų veiklą imta dar vėliau, nes buvo įprasta manyti, jog tik kairieji studentai buvo radikalai, t. y. politiškai aktyvūs. Tačiau, kaip rodo istoriografija, 4-ojo dešimtmečio autoritarizmas ir totalitarizmas darė vis didesnę įtaką studentijai, todėl radikalėjo ir katalikų bei konservatyvioji studentijos dalis, aktyviau įsitraukė į nacionalizmo, antisemitizmo propagandą, į demokratijos, parlamentarizmo kritiką, pradėjo tiesiogiai sieti savo veiklą su politinėmis partijomis⁶.

³ J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975, 776 p.; J. Eretas, *Kazys Pakštas: Tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*, Chicago, 1970, 372 p.; K. Pabedinskas, *Ateitininkų korporacija „Kęstutis“*, Vilnius, 1995, 128 p.; V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, Vilnius, 2002, 176 p.; *Ateitininkai*, (sud. V. Rastenis), Vilnius, 2003, 333 p.; P. Tomaszewski, „Lenkų akademinės korporacijos „Lauda“ veikla 1928–1940 m.“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2008, t. 9, p. 227–235; I. Bučinskytė, *Idealų vedami: ateitininkai išėivijoje XX a. 5–7 dešimtmečiais*, Vilnius, 2008, 334 p., ir kt.

⁴ A. Jurevičiūtė, „Politinės studentų demonstracijos tarpukario Kaune“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2002, t. 3, p.127–143.

⁵ S.M. Lipset, „University Students and Politics in Underdeveloped Countries“, in: *Comparatives Education Review*, 1966, vol. 10, no. 2; S.M. Lipset, „Students and Politics ir Comparative Perspective“, in: *Daedalus*, 1968, vol. 7, no. 1; W. Zorn, „Student Politics in the Weimar Republic“, *Journal of Contemporary History*, 1970, vol. 5, no. 1; A. Coutrot, „Youth Movements in France in the 1930’s“, *Journal of Contemporary History*, 1970, vol. 5, no. 1, ir kt.

⁶ R. Warlowski, „Catholic Students and Revolutionary Germany: The Establishment of Neudeutschland 1918–1919“, in: *The Catholic Historical Review*, 1968, vol. 53, no. 4; A. Micewski, „Polish Youth in the Thirties“, *Journal of Contemporary History*, 1969, vol. 4, no. 3; D. Horn, „The Struggle for Catholic Youth in Hitler’s Germany: An Assessment“, *The Catholic Historical Review*, 1979, vol. 65, no. 4;

Lietuvoje ateitininkų judėjimą palenkti į savo pusę stengėsi LKDP lyderiai. Šią veiklą, taip pat pačių studentų politinių simpatijų raidą minimu laikotarpiu atspindi Valstybės saugumo slaptieji dokumentai, saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo Valstybės saugumo departamento (VSD) fonde (f. 378) ir Valstybės saugumo policijos (VSP) fonde (f.438). Organizacinė studentijos nuotaikų kaita juntama Ateitininkų federacijos fondo (f. 564) dokumentuose. Straipsnyje taip pat panaudota to meto katalikų periodinė spauda: žurnalai „Naujoji romuva“, „Židinys“, laikraščiai „Lietuvos aidas“, „Tautos valia“, „Rytas“, „XX amžius“, ir kt.

Istoriografija ir šaltiniai suponavo straipsnio problematiką: VDU studentų ateitininkų⁷ veiksmai ir pozicija visuomeniniuose bei politiniuose valstybės klausimuose bei įtaka siejama su politiniu Katalikų veikimo isteblišmentu, t. y. ugdant krikščioniškąjį humanizmą, tautinę kultūrą. Čia išskiriami trys tarpsniai: – 1) krikščionims demokratams praradus valdančiosios partijos statusą kairiųjų politinių jėgų naudai 1926 m.; 2) A. Smetonai įtvirtinant autoritarinį režimą nuo 1927 m.; 3) valstybės nepriklausomybės saulėlydžiu 1938–1940 m. Šie trys tarpsniai rodo ir vidinių LKDP konfliktų (ypač išryškėjusių 4-ajame dešimtmetyje) įtaką studentų tautinių ir demokratinių pažiūrų formavimuisi. Tai aptarsime analizuodami studentų ateitininkų judėjimą autoritarizmo sąlygomis.

STUDENTŲ ATEITININKŲ ORGANIZACIJA: IDEOLOGIJA IR STRUKTŪRA. XX a. pradžioje Lietuvoje, skirtingai nei Latvijoje bei Estijoje, nebuvo savo universiteto. Rygos ar Dorpatu (Tartu) universitetuose studentija jau XIX a. steigė pirmąsias tautines korporacijas⁸, o lietuviams tokios galimy-

V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“, *Journal of Baltic Studies*, 2005, vol. 36, no. 2, ir kt.

⁷ Nors ateitininkai veikė ir Prekybos institute Klaipėdoje bei Žemės ūkio akademijoje Dotnuvoje, kurioje 4-ajame dešimtmetyje buvo 3 ateitininkų korporacijos, tačiau įtakingiausias ateitininkų judėjimas vyko Vytauto Didžiojo universitete, todėl straipsnyje aptariama daugiausia šios aukštosios mokyklos ateitininkų veikla.

⁸ V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“, *Journal of Baltic Studies*, 2005, vol. 36, no. 2, p. 163.

bės atsirado tik po 1918 m. Tiesa, XX a. pradžioje, t. y. 1911 m. įkurtos jaunimo organizacijos „Ateitis“ nariai jau prieš I pasaulinį karą buvo įsteigę lietuvių akademinio jaunimo, studijuojančio Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose, kuopelių. Dėl politinių istorinių aplinkybių dauguma 1918 m. nepriklausomos Lietuvos veikėjų išsilavinimą buvo įgiję Sankt Peterburgo ir Maskvos aukštosiose mokyklose, tačiau jų įtaka buvo nedidelė. Tuo tarpu Latvijos ir Estijos veikėjai daugeliu atvejų buvo išugdyti vietiniuose universitetuose, kur studentai dalyvavo latvių ir estų studentų korporacijose. Vėliau jie užėmė vadovaujančius valstybės postus⁹. Lietuvoje ši tradicija buvo uždelsta, tačiau netrukus ėmė smarkiai augti.

1922 m. Kaune įkūrus Lietuvos universitetą, kuris 1930 m. pervadintas Vytauto Didžiojo universitetu (VDU), jau birželio 1 d. buvo įregistruota pirmoji Lietuvos studentų organizacija – Studentų ateitininkų draugovė, turėjusi daugiau nei 100 narių. Ilgainiui narių skaičius gausėjo, vis daugiau kūrėsi studijuojamų specialybių pagrindu įkurtų ateitininkų sambūrių. 1927 m. vasario 16 d. universitete įsisteigė Studentų ateitininkų sąjunga, pradžioje vienijusi 6 ateitininkų korporacijas. Katalikiškoje tarpukario Lietuvoje konfesines bei nacionalines vertybes propaguojanti ateitininkija universiteto aplinkoje buvo įtakingiausia srovė – 1922 m. rudenį įsikūrusi Ateitininkų draugovė turėjo 112 narių, 1926 m. rudenį – jau 499. 1927 m. įvyko reorganizacija ir jau 1932 m. Studentų ateitininkų sąjunga turėjo 572 narius¹⁰. Studentai ateitininkai dažnai užėmė vadovaujančias pozicijas 1925 m. susikūrusioje akademinio jaunimo savivaldos organizacijoje – Studentų atstovybėje (SA), kurios pirmuoju vadovu buvo išrinktas ateitininkas A. Starkus. Tais metais iš 24 SA narių 8 (daugiausia) buvo ateitininkai. 1931 m. ateitininkams SA priklausė 15, 1933 m. – 12 vietų. Kita vertus, po perversmo į universitetą persimetus politinėms tautininkų ir krikščionių demokratų intrigoms, paaštrėjo ideologinė konkurencija ir tarp studentų, todėl ateitininkija, nors ir turėdama gausiausią narių skaičių, neretai tapdavo SA opozicine jėga.

⁹ *Ibid.*, p. 164.

¹⁰ *Savu keliu [V.D. Universiteto Stud. Ateitininkų Sąjunga 1922–1932]*, Kaunas, 1932, p. 36, 42, 51.

Ateitininkai universitete turėjo didžiausią skaičių studentiškų draugijų bei korporacijų, įsteigtų studijuojamų specialybių, užsiėmimų ar etnografinių regionų pagrindu. Studentai vyrai ir merginos turėjo atskiras organizacijas. 1937 m. ateitininkai buvo susivieniję į 14 korporacijų, kairieji studentai turėjo 4, tautininkai – 2, voldemarininkai – 1, tautinės mažumos – 17 korporacijų ir draugijų¹¹.

Pagrindiniai ateitininkų ideologai S. Šalkauskis, A. Maceina, J. Girnius ir kt. esminiais organizacijos principais laikė katalikiškumą, tautiškumą, inteligentiškumą, visuomeniškumą ir šeimyniškumą. Oficialiai ateitininkai buvo ne politinė, o visuomeninė mokslus einančio katalikų jaunimo organizacija, kurios veiklos pobūdį S. Šalkauskis buvo taip apibrėžęs: „Pirma doktrina, paskui akcija“, t. y. svarbiausia – teorinė, o ne praktinė veikla. Universiteto studentų ateitininkų sąjungos įstatai reglamentavo tik mokslinį bei kultūrinį lavinimąsi*. Tačiau Ateitininkų federacija nuo 1928 m. tapusi Katalikų akcijos** nariu juto nuolatinę krikščionių demokratų politikų įtaką. Šie savo ruožtu, jUSDami režimo spaudimą partijai, beveik sustabdė viešą jos veikimą (nuo 1929 m. net nebevyko LKDP metinės konferencijos) ir perkėlė opozicinę veiklą į šią

¹¹ Ateitininkų ir katalikiškos korporacijos: „Activitas“, „Gaja“, „Grandis“, „Iustitia“, „Kęstutis“, „Humanitas“, ateitininkų klubas „Vytautas“, „Fideles Iustitiae“, draugija „Šatrija“, „Zanavykų“ draugija, draugovė „Giedra“, draugovė „Birutė“, „Abstinentų“ korporacija „Gražina“, studentų žemaičių „Simono Daukanto“ draugija. Kairiųjų studentų korporacijos: „Varpo“ draugija, studentų socialistų draugija „Žaizdras“, korporacija „Žalgiris“, „Ažuolas“. Studentų tautininkų korporacijos: „Neo Lithuania“, „Filiae Lithuaniae“. Voldemarininkų: „Lietuva“. Tautinių mažumų studentai atitinkamai turėjo: žydai – 12 korporacijų, rusai – 3, lenkai – 1, gudai – 1 ir t. t. (1937 01 22 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap.12, b. 662, l. 1–2).

* „1. Sąjungos tikslas yra telkti į vieną būrelį lietuvius katalikus studentus ir bendromis pajėgomis moksliskai aiškintis katalikų pasaulėžiūrą, mokslu ir menu harmoniškai lavinti savo dvasios pajėgas, auklėtis katalikų etikos principais ir tais principais vadovaujantis ruošti pozityviais visuomenės darbininkais“ (Studentų ateitininkų sąjungos įstatai, 1927, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1077, l. 61).

** Katalikų akcija – Vatikano inicijuota katalikų pasauliečių visuomeninė veikla, skleidusi ir populiarinusi katalikybės idėjas viešajame gyvenime. Lietuvoje šią veiklą koordinavo 1919 m. įkurtas, tačiau aktyviau veikti pradėjęs tik 4-ajame dešimtmetyje Katalikų veikimo centras (KVC).

organizaciją, taip tikėdamiesi išvengti veiklos trukdymo, nes Katalikų veikimo centro (KVC) ir jam priklausiusių organizacijų veiklos laisvę garantavo konkordatas. Teoriškai studentams buvo patariama nedalyvauti politikoje, tačiau praktiškai jie buvo skatinami aktyviai veikti opoziciniu režimui judėjimu. Galiausiai 1935 m. Telšiuose vykusiame AF kongrese nutarta, jog dėl aktyvaus politinio veikimo studentams paliekama apsisprendimo laisvė¹².

Krikščionių demokratų įtaka stipriausiai buvo juntama studentų ateitininkų teisininkų „Iustitia“, visuomenininkų „Kęstučio“ ir „Vytauto klubo“, techninių mokslų studentų „Grandies“ ir socialinių teisingumą propagavusios „Activitas“ korporacijose. Šių korporacijų garbės nariai buvo žymiausi katalikų politikai – A. Stulginskis, M. Krupavičius, P. Dovydaitis, K. Ambrozaitis, L. Bistras, P. Karvelis ir kiti, kurie 4-ajame dešimtmetyje, režimo izoliuoti nuo aktyvios politinės veiklos, katalikų politinės opozicijos nuotaikomis kurstė akademinį jaunimą. Senieji LKDP veikėjai, matyt, prisiminę carinės Rusijos imperijos universitetuose įgytą politinės agitacijos praktiką bei 3-iojo dešimtmečio parlamentiniu laikotarpiu naudotus metodus, kai studentai buvo įpareigoti varyti politinę agitaciją¹³, ją perkėlė į universiteto vidų. Studentų ateitininkų susirinkimų, korporacijų metinių švenčių ir kitokio pobūdžio renginių metu krikščionys demokratai ne tik skaitė politines paskaitas, analizavo bei nuolat kritikavo esamą santvarką ir jos vadovus, bet ir ragino studentus būti visuomeniškai aktyvius, dalyvauti politikoje. Štai keletas pavyzdžių. 1933 m. studentų ateitininkų metinės konferencijos metu P. Karvelis reiškė nepasitenkinimą akademinę jaunuomene, nes jai esą stinga kovingumo prieš valdžią dvasios: „Akademinis gyvenimas man nepatinka tuo, kad ateitininkai nėra atkaklūs, energingi ir susidomėję grumtis dėl savo ateities <...>

¹² 1935 07 23 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 1534, l. 240.

¹³ Antai „Vytauto klubas“ savo narius 3-iajame dešimtmetyje įpareigojo „padėti veikti politinėms, ekonominėms, kultūrinėms organizacijoms bei aktyviai dirbti visuomeninį darbą“, t. y. talkinti LKDP, LDF ir LŪS skyriams rengiantis rinkimams, organizuojant katalikų partijos skyrių susirinkimus, platinant partinę spaudą, agitacinę literatūrą ir pan. (V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 6–7).

Jūs nieko nesulauksite, jei nekovosite“¹⁴. L. Bistras nuolat patarinėdavo universiteto studentams neieškoti kompromisų su A. Smetonos valdžia. Panašiai 1936 m. kalbėjo ir D. Jasaitis – jis ragino studentus būti ekspansyvius ir dinamiškus kovoje su tautininkais: „Mes negalim savo tarpe turėti neutralių elementų <...> Darbą pradėję nevyskim be kovos, sutikę pavojus nesitraukim baimingai ir spaudžiantiems nenusileiskim be paliovos“¹⁵. Aktyviai jaunimo politikavimą kurstė P. Dovydaitis, kuris, anot J. Girniaus, būtent dėl šios priežasties 1927 m. nebuvo perrinktas AF vadovu, o vėliau, veikdamas išvien su radikalių pažiūrų K. Ambrozaičiu, ženkliai prisidėjo prie pagrindinio katalikų studentų judėjimo prieš režimą organizavimo¹⁶.

LIETUVIAI KRIKŠČIONYS DEMOKRATAI IR STUDENTŲ „SUPOLITINIMAS“. Studentijos dalyvavimas ir jos, kaip aktyvios, organizuotos jėgos, naudojimas politinėse kovose buvo įprastas reiškinys to meto pasaulyje. Buvo ne viena priežastis, lėmusi studentijos išitraukimą į politiką ir aktyvų norą daryti įtaką valstybės valdymui. Pirmiausia, studentija dėl savo jaunatviško maksimalizmo, intelektualinio potencialo bei vieningos organizacinės struktūros buvo patraukli jėga politikams, siekusiems juos panaudoti tarpusavio politinėse kovose. Lietuvoje A. Smetonos „aksominės diktatūros“ sąlygomis VDU turėjo autonomiją, kuri sudarė galimybę opozicijoje atsidūrusiems politikams, pasitelkiant ideologiškai artimas studentų korporacijas, rengti susirinkimus, skaityti paskaitas politinėmis temomis, kritikuoti režimą ir diegti jaunimui nepasitenkinimo esama santvarka nuotaikas, kurias šie toliau platintų po visus Lietuvos kampelius. Tyrinėtojų nuomone, tokia politinio veikimo praktika buvo dažnas Vidurio ir Rytų Europos aukštųjų mokyklų, o ypač XX a. pradžios carinės Rusijos universitetų bruožas¹⁷. Kaip tik šiuo laikotarpiu

¹⁴ 1933 10 01 VSP Kauno apygardos valdininko raportas, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 365.

¹⁵ 1936 11 22 VSP raportas Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 90.

¹⁶ J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, 1975, p. 452.

¹⁷ S.M. Lipset, „University Students and Politics in Underdeveloped Countries“..., p. 137–138.

didžioji dalis būsimų Lietuvos politikų studijavo Rusijoje, todėl, matyt, praėjus kelioms dešimtims metų tokia politinio veikimo prieš valdžią forma lengvai buvo pritaikyta ir 4-ojo dešimtmečio Lietuvoje.

Katalikų politikų vizitai į VDU su paskaitomis ir savotiškais „politiniais kursais“ apie padėtį valstybėje suaktyvėdavo priimant svarbius, valstybinės reikšmės sprendimus ar tiesiog prieš pat studentų atostogas. Ateitininkai dažnai prieš atostogas būdavo „instruktuojami“, kaip ir ką kalbėti provincijos visuomenei, kaip aiškinti laikinojoje sostinėje vykstančias politines peripetijas; jie gaudavo įvairios opozicinės bei valdžios cenzūros draudžiamos literatūros, atsišaukimų ir pan. Dar iki perversmo universitetą su mitinginio pobūdžio paskaitomis, kritikuojančiomis M. Sleževičiaus kabineto darbus, užplūdo veikėjai M. Krupavičius, K. Ambrozaitis, P. Karvelis, L. Bistras ir kt. Paskaitose „Einamasis momentas ir darbai“, „Apie Seimo darbus“, „Lietuvos vidaus padėtis“ ir pan.¹⁸ ateitininkai iš „pirmų lūpų“ buvo informuojami apie žalingą Lietuvai kairiųjų valdymą. Po perversmo tie patys politikai ėmė kritikuoti ir tautininkų „diktatūrą“, o 4-ajame dešimtmetyje reguliariai siūsdavo agituoti į provinciją nelegaliais atsišaukimais prieš valdžią apginkluotą studentiją. Vienas žymesnių epizodų įvyko kovos dėl moksleivių ateitininkų organizacijos uždarymo įkarštyje. 1930 m. lapkritį saugumo policija suėmė 8 studentus ateitininkus ir 4 kunigus, kurie vyko į provincijos miestelius ir ten, prisidengę kultūros ar religinės tematikos paskaitomis, turėjo raginti visuomenę neklausyti valdžios. 1933 m. prieš vasaros atostogas katalikų politikų vadovaujamos organizacijos išleido net specialias instrukcijas „Vasaros veikimo planas“, pagal kurias studentija turėjo didinti provincijos opozicinę nuotaiką¹⁹. 1934 m. Studentų ateitininkų sąjungos Centro valdybos pirmininkas P. Dielininkaitis dažnose „karingose“ kalbose apie studentų darbus atostogų metu primindavo: „Mes turim tą patį pasakyti tautai, ką pasakė Musolini: mes norim valdyti Lietuvą. Juk tokie Musolini ir kiti didelių

¹⁸ V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 7.

¹⁹ VSD Agentūros skyriaus viršininko B. Vėžio 1933 m. birželio mėn. politinių partijų bei organizacijų veikimo apžvalgos santrauka, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3043, l. 17.

šių laikų vyrai kaip mūsų Voldemaras todėl ir yra galingi, kad jie nori valdyti. Dėl to jie valstybės gyvenime turi didelę svarbą. Mes taip pat turime turėti norą būti šefais“²⁰.

Apie tokius ir panašius politinius susirinkimus Alma Mater viduje saugumo organai valstybės valdžią informuodavo reguliariai, todėl neatitiktinai 1931 m. ir 1937 m. valdžios inicijuotos universiteto reformos apkarpė autonomiją. Šiais žingsniais A. Smetona stengėsi pristabdyti opozicinį politikavimą ir kylančią grėsmę, nes partijos nevengė įtraukti veiklesnės studentijos net į savo partinių organų valdymo struktūras. Pavyzdžiui, nors nuo 1929 m. LKDP nerengdavo savo metinių suvažiavimų, tačiau 4-ojo dešimtmečio pradžioje kooptavo ne vieną naują narį studentą ateitininką (S. Rauckiną, St. Lūšį, A. Masionį, V. Viliamą) kandidatais į LKDP CK, kurio posėdžiuose šie turėjo patariamąjį balsą²¹. Panaši situacija buvo ir kitose opozicinėse partijose – studentai varpininkai taip pat priklausė Valstiečių liaudininkų CK, net atvirai reikšdavo nepasitenkinimą dėl jų nuomone, netinkamos senųjų partijos lyderių M. Sleževičiaus, K. Griniaus ir kitų veiklos²². Tautininkų studentija neretai reikšdavo nepasitenkinimą dėl sąjungos vadovybės, nes ši esą per mažai informuoja neolituanus apie valstybės valdymo politinę padėtį.

Studentų ateitininkų politinė ištikimybė krikščionims demokratams buvo skatinama. Patikimiausi ir aktyviausi studentai buvo finansiškai remiami LKDP priklausiusio Leono XIII fondo pinigais; daugiausia tokių buvo iš „Vytauto klubo“ bei „Kęstučio“ ir „Iustitia“ korporacijų narių. Todėl neatsitiktinai pastarosios korporacijos tapo LKDP „forpostais“ universitete. Po perversmo išsiskyrus LTS ir LKDP keliams bei vis aktyviau veikiant A. Voldemaro fašistuojantiems „Geležinio vilko“ smogikams, šie ateitininkai taip pat mėgino organizuoti studentų kovos būrius, turėjusius saugoti partijos lyderius, kurie jau 1928 m. sulauk-

²⁰ 1934 06 02 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 444.

²¹ S. Rauckinas, „A.a. Stasį Lūšį prisimenant“, *Tėvynės sargas*, 1981, Nr. 1, p. 37.

²² M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

davo naktinių A. Voldemaro „asmeninės gvardijos“ narių grasinamų vizitų²³, ir „kovoti“ dėl LKDP idėjų įgyvendinimo²⁴. Viename slaptame „Vytauto“ klubo valdybos posėdyje, vadovaujama pagarsėjusių aktyvistų J. Štaupo ir V. Baniulio, buvo nutarta, jog „atėjus svarbesniam laikui“ vytautininkai turi per pusę valandos susirinkti į iš anksto sutartą vietą. Tuo tikslu buvo sudarytas specialus patikimų studentų sąrašas (apie 40 ateitininkų), jie suskirstyti pagal Kauno rajonus, paskirti seniūnai, kurie prireikus turėjo koordinuoti greitą studentų būrių sušaukimą²⁵. Tokių kovos būrių organizavimas nebuvo vien tik pačių studentų iniciatyva. Paskatinimas ir nurodymai buvo siunčiami ir iš partijos vadovybės. 1928 m. kaip patikimiems LKDP studentams J. Dagiliui ir S. Lūšiui LKDP informacijos biuras nurodė slapta sekti universiteto ateitininkų ištikimybę partijos idėjoms ir ieškoti tų, kurie bendradarbiauja su kriminaline policija, t. y. nustatyti užverbuotuosius saugumo²⁶. 4-ajame dešimtmetyje panaši situacija susiklostė valstiečiams liaudininkams ideologiškai artimų studentų varpininkų vadovybės aplinkoje, kuri M. Sleževičiaus nurodymu turėjo koordinuoti kairiųjų studentų veiklą, prižiūrėti, kad studentai nevykdytų nepamatuotų išsišokimų prieš valdžią ir garantuotų korporacijos narius būti pasirengusius, kad „atėjus valandai darbo, būtų visi pasiruošę“²⁷. Dešimtmečio pabaigoje ir tautininkų studentai neolitanai, nepatenkinti „per minkštu“ A. Smetonos valdymu, pradėjo suartėti su voldemarininkų „Lietuvos“ korporacijos nariais ir slapta tarėsi dėl studentų „smogiamojo būrio“ organizavimo²⁸.

²³ 1928 m. LKDP aplinkraštis parapijiniais įgaliotiniams Nr. 4, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1550, l. 20.

²⁴ 1928 02 08 VSD bendradarbio „Katalikas“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 11.

²⁵ 1929 11 27 VSD bendradarbio „Malinauskas“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 99.

²⁶ 1928 01 16 VSD bendradarbio „Škotas“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 3.

²⁷ M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

²⁸ 1938 12 12 VSD bendradarbio „P. Pranulis“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 348, ap. 13, b. 58, l. 293, 294.

Katalikų stovykloje agitacinės studentų išvykos po Lietuvą, griežtos pogrindinės opozicinės veiklos taktikos naudojimas ir „politinis“ ateitininkų organizavimas truko maždaug iki 4-ojo dešimtmečio vidurio. Vėliau, kilus kartų konfliktui LKDP aplinkoje bei katalikų politikams suvokus, jog jų opozicinės priemonės paveikti režimą yra bevaisės, o aršiausi LKDP nariai, Vyriausybės kritikai bei studentijos aktyvistai sutupdyti į kalėjimus, ateitininkų entuziazmas atšalo. Viename iš daugelio saugumo raportų apie 1936 m. ateitininkų veiklą rašoma, kad Ateitininkų sąjungos veikimas esąs labai silpnas, net prieš Velykas sąjunga nesugeba surengti susirinkimo, o anksčiau tai buvo daroma su „dideliu triukšmu“²⁹.

Galimybės suaktyvinti veiklą atsirado Lietuvos nepriklausomybės saulėlydžiu. Šiame laikotarpyje jaunatviškas studentų aktyvumas vėl prasiveržė įsitraukiant į Lietuvių aktyvistų sąjungos (LAS) iniciuotą antitautininkišką politinę akciją ir kuriant Patriotinį frontą (PF). 1938–1939 m. du skausmingi ultimatumai, atrodė, galutinai pakirs A. Smetonos autoritetą ir nulems jo režimo pabaigą. Suaktyvėjo pagrindinė kurstomoji opozicinių srovių veikla. 1938 m. pabaigoje krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai ir voldemarininkai sudarė LAS, kuri pagal savo politinę programą rezgė planus nuversti esamą valdžią. Šiame kontekste studentų ateitininkų vardas vėl pateko į saugumo agentų akiratį. Pirmiausia, jie buvo panaudoti nelegalios LAS'o spaudos „Žygis“ ir „Bendras žygis“ platinimui. Pasak saugumo, šiuos opozicinius laikraščius skaitė didžioji dalis visuomenės, net kaime, kur jį daugiausia platino studentai ateitininkai³⁰. Ilgainiui, „žygininkų“ idėjoms pasklidus po Lietuvą, LAS aktyvistai, vadovaujami katalikų vadų P. Dielininkaičio, L. Bistro, P. Karvelio bei voldemarininkų lyderių, mėgino panaudoti studentiją neramumams valstybėje sukelti. P. Dielininkaitis, praėjus dienai po žymiojo 1938 m. gruodžio 10 d. Klaipėdos ir Kauno studentų mitingo, pažįstamiems prasarė, kad: „Dabar įkaitinta studentija ir ją reikia panaudoti plačiosios visuomenės įkaitinimui“, nes, jo nuomone,

²⁹ 1936 m. kovo mėn. politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4551, l. 12.

³⁰ 1939 01 12 VSD agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 378, ap.13, b. 58, l. 124.

„dabartinė vyriausybė laikosi taip tvirtai kaip supuvusio baravyko galva ir užtenka, kad ji nukristų nuo bėgančio kiškio sukulto vėjo“³¹. Tačiau perversmininkų planai nepavyko, organizatoriai buvo suimti, o universiteto studentai paleisti atostogų.

Praėjus trimis mėnesiams Lietuvą ištiko naujas smūgis – Klaipėdos netektis. Tada A. Smetona ryžosi kiek pakeisti Vyriausybės sudėtį – įtraukti į ją opozicinių srovių atstovų. Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos (LKKSS) iniciatyva sparčiai išpopuliarėjo raginimas galimo nepriklausomybės praradimo akivaizdoje vienytis bendrai veiklai ir atsakyti visokių politinių ambicijų bei dirbti Lietuvos labui, susijungus į vieningą Patriotinio fronto judėjimą. Tai, galima sakyti, buvo LAS idėjų tąša. Studentija ir šioje veikloje parodė iniciatyvumą. 1939 m. kovo 29 d. universitete skirtingų ideologinių pažiūrų studentai įkūrė akademinį PF skyrių – pirmą tokį Lietuvoje. Steigiamajame susirinkime kalbėjo neolituanas, varpininkas bei ateitininkas ir visi kaip vienas nutarė burtis į „vieningą frontą, kuris garantuotų Lietuvos nepriklausomybę“. Artėjančios valstybės tragedijos akivaizdoje buvo juntama pakili patriotinė nuotaika. Katalikų dienraštis „XX amžius“, aprašydamas įvykius universitete, citavo studentų ateitininkų atstovo kalbą: „Apie partijas tad daugiau netenka galvoti (susirinkusieji šaukia: šalin partija!) <...> Mes būsimė vieningi, daugiau partijų dabar pas mus negali būti“³². Įsteigę PF skyrių studentai nusiuntė Ministrų Tarybai ir universiteto rektoriui rezoliucijas, kuriose pažadėjo savo paramą naujajai Vyriausybei, paragino likviduoti egzistuojančias partijas ir visuomenei steigti PF skyrius³³. Nors oficialiai ir legaliai tuo metu Lietuvoje veikė tik tautininkai, tačiau akivaizdu, jog raginimas likviduoti partijas buvo taikytas ne tik jiems. Katalikų bei kairiųjų politinės srovės egzistavo, net turėjo savo spaudą, kuri, nors ir cenzūruojama, vis tiek atrodė kiek kitokia nei oficiozas „Lietuvos aidas“. Tad jau nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio juntamas studentų ateitininkų atšalimas nuo LKDP politikų nuolatinių raginimų kovoti su esamu režimu viešai buvo išreikštas propaguojant PF idėją.

³¹ 1938 12 13 VSD agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 378.

³² „Akademinis jaunimas realiai vykdo vienybę“, *XX amžius*, 1939, Nr. 73, p. 4.

³³ *Ibid.*

Ryšium su „vieningo darbo“ Vyriausybės sudarymu visuomenėje kilus entuziazmui dėl galimo režimo sušvelnėjimo visoje Lietuvoje prasi-dėjo politiniai mitingai. Ateitininkai aktyviai prisidėjo prie šios veiklos – važinėjo po provinciją ir populiarino vienybės idėją, padėjo steigti PF skyrius. Šis trumpai trukęs vienybės vizijos epizodas buvo bene pirmasis po 1918 m., kai susitelkti bendram darbui buvo pasiryžę net nuolati-niai ideologiniai oponentai. Vienas iš daugelio tokių skyrių 1939 m. balandį buvo įkurtas Kalvarijoje, kur tuomet klebonavo nuo aktyvios politinės veiklos nušalintas M. Krupavičius. Šiame PF skyriuje veikė du voldemarininkai, vienas tautininkas, trys katalikų srovės veikėjai, vienas radikalių kairiųjų pažiūrų darbininkas ir vietinis Šaulių sąjungos būrio vadas³⁴. Tūkstantiniai mitingai nuvilnijo per visą Lietuvą. Tačiau lauktų permainų euforiją netrukus išsklaidė vidaus reikalų ministras K. Skučas; balandžio pabaigoje jis pareiškė, kad apie jokią PF steigimą negali būti nė kalbos, nes to reikalauja valstybės saugumas³⁵.

Suaktyvėjusį studentijos politikavimą 4-ojo dešimtmečio Lietuvoje nederėtų aiškinti vien tik katalikų politikų padažnėjusiomis politinės studentų indoktrinacijos pastangomis ir noru pakurstyti veikti prieš tau-tininkus. Lietuviai buvo ne išimtis, o greičiau atspindėjo visos to meto Europos tendenciją. Būtent 4-ajame dešimtmetyje dėl ekonominių ir socialinių pasaulio visuomenės sukrėtimų politikai pradėjo aktyvinti stu-dentijos „supolitinimą“ ir jos naudojimą kovai su oponentais. Ilgą laiką nerodę didesnės iniciatyvos, dabar katalikų ir kitos dešimtosios politinės partijos pradėjo veikti tarp studentų. Pavyzdžiui, 4-ojo dešimtmečio pradžioje Ispanijoje jaunimo naudojimas politinėms demonstracijoms taip suaktyvėjo, jog valdžia įvedė amžiaus cenzą, ribojantį jaunuolių priklausymą politinėms partijoms³⁶. Prancūzijoje minimu laikotarpiu politikai katalikai išplėtojo katalikų studentų ir nestudentiško jaunimo

³⁴ 1948 01 16 pažyma apie M. Krupavičių, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1790, l. 46.

³⁵ „Pasikalbėjimas su vidaus reikalų ministru K. Skuču“, *XX amžius*, 1939, Nr. 93, p. 3.

³⁶ S.S. Kustrin, „Taking the Street: Workers' Youth Organizations and Political Conflict in the Spanish Second Republic“, *European History Quarterly*, 2004, vol. 34, no. 2, p. 131, 151.

organizacijų tinklą tiek, kad jos netrukus gerokai pagausėjo, palyginus su socialistinio ir komunistinio jaunimo draugijų nariais³⁷. O Latvijoje dešiniųjų pažiūrų universiteto studentų ir filisterių korporacijas vienijanti sąjunga pasijuto politikų remiama ir 1934 m. parengė net savo atskirą politinę programą, su kuria planavo dalyvauti artėjančiuose rinkimuose į Seimą³⁸.

KRIKŠČIONYS DEMOKRATAI, JAUNIEJI KATALIKAI IR ATEITININKŲ POLITINIŲ PRIORITETŲ KAITA. Politinė, orientuota į studentus krikščionių demokratų agitacija darė įtaką ateitininkų pažiūroms, kurios išsiliejo konkrečiomis studentų akcijomis prieš valdžią. 1926–1940 m. laikotarpiu, skleidžiant opozicines nuotaikas valstybėje, susiformavo ateitininkų politiniai protestai 1926 m. lapkričio 21 d. mitingo ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo metu prieš kairiųjų Vyriausybę, taip pat dalyvavimas 1930–1932 m. pagrindinėje KAK³⁹ veikloje ir 1938 m. gruodžio 10 d. mitinge prieš A. Smetonos valdžios politiką.

Rinkimų į III Seimą 1926 m. kampanijos metu prasidėjusi arši politinė agitacija tęsėsi ir po katalikų politiniam blokui nesėkmingai susiklosčiusių rinkimų. M. Sleževičiaus Vyriausybės vykdomai valstybės gyvenimo liberalizacijai konservatyvi Lietuvos visuomenė dar nebuvo pribrendusi. O krikščionys demokratai per gausias savo organizacijų, draugijų, studentų korporacijų, bažnyčių sakyklų bei spaudos struktūras įkaitino visuomenės atmosferą tiek, jog būtų buvę keista, jei metų pabaigoje kairiųjų valdžia nebūtų buvusi nuversta.

Šiose politinėse batalijose studentai ateitininkai atliko toli gražu ne paskutinį vaidmenį. 1926 m. akademinis jaunimas bene pirmą kartą jaunų respublikos gyvenime koordinuotai ir tikslingai įsitraukė į politiką.

³⁷ S. Kalman, *The Extreme Right in Interwar France: The Faisceu and the Croix de Feu*, Hampshire-Burlington, 1988, p. 146–147.

³⁸ V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“, p. 165–166.

³⁹ KAK (Katalikų akcijos komitetas) – pagrindinė studentų ateitininkų ir kai kurių radikalai nusiteikusių kunigų organizuota veikla leidžiant slaptus, dažnai paskalomis paremtus bei kurstančius neklausyti A. Smetonos valdžios informacinius biuletenius katalikų visuomenei.

Universitete reguliariai skaitomų politinių LKDP vadų paskaitų metu „tautinė“ studentija, t. y. krikščionims demokratams ir tautininkams artimos akademinės jaunuomenės branduolys, 1926 m. lapkričio 21 d. nusprendė pareikšti griežtą protestą valdžiai. Liaudies namuose surengto politinio mitingo ir demonstracijos prieš Vyriausybės vykdomą politiką metu buvo piktinamasi leidimu įsteigti arti 60 lenkiškų mokyklų pasienio su Lenkija zonoje, pernelyg „liberaliu“ susirinkimų bei politinių organizacijų veiklos toleravimu, kuriuo pasinaudoję savo veiklą suaktyvino komunistai, ir uždraudimu „tautiškai nusiteikusiai studentijai“ organizuoti eiseną Karo muziejaus link⁴⁰. Šioje manifestacijoje dalyvavo apie 1000 studentų ateitininkų, tautininkų, šaulių bei Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos narių. Katalikų spauda aktyviai ragino visuomenę prisidėti prie mitingo, o dešiniųjų radikalų įsteigtas „Tautos valios“ laikraštėlis, kurį aktyviai rėmė katalikų vadai, išvakarėse rašė: „Visų tautų studentija visuomet yra jautri savo tautos reikalams <...> ogi šiandien yra žudoma Tauta, ta Tauta, kuri, didvyrių krauju atpirkta, peni savo jauną žiedą, savo ateitį – jaunimą brangiuoju mokslu“⁴¹. Po mitingo įvykusi valdžios draudžiama studentų eisena virto didžiausia iki tol ir kruvinai pasibaigusia akademinio jaunimo demonstracija. Buvo sužeistų ir suimta daugiau nei 10 studentų.

Krikščių demokratų įelektrintas visuomenės gyvenimas kunkuliavo. Seime konstruktyvaus darbo taip pat nebuvo – dešinėsios partijos vieną po kitos rengė interpelijas Vyriausybei. Lapkričio 26 d. interpelacija buvo įteikta ir „Dėl policijos veiksmų“ prieš demonstrantus. Nors M. Sleževičius į pateiktus kaltinimus reagavo atsainiai, tačiau studentų demonstracija Vyriausybę paveikė. Gruodžio pradžioje ateitininkų labiausiai nemėgstami socialdemokratai ministrai V. Čepinskis ir V. Požela įteikė atsistatydinimo prašymus M. Sleževičiui, tačiau jų atstatydinimo klausimas iki perversmo taip ir nebuvo svarstomas⁴².

⁴⁰ A. Jurevičiūtė, „Politinės studentų demonstracijos tarpukario Kaune“..., p. 131.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² G. Mitrulevičius, „Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo 1927–1940 m.“, in: *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*, Vilnius, 2006, p. 220.

Politinių partijų remiami, studentai ir toliau reiškė viešą nepasitenkinimą valdžia. Tą pačią dieną, kai Seime virė aistros dėl susidorojimo su mitingo dalyviais, ateitininkų vadovaujama SA taip pat surengė susirinkimą; čia priimtomis rezoliucijomis studentai buvo įpareigojami „kviesti visuomenę reikšti protestą dėl susidorojimo su lapkričio 21 d. mitingo dalyviais“⁴³. O kairieji studentai, bandę apginti Vyriausybės poziciją, buvo apšaukti komunistais, pagrasinta visus išmėtyti pro langus ir galiausiai įvykusiame susistumdyme užpulti kumščiais⁴⁴.

Tokia įvykių raida didino katalikiškos konservatyvios Lietuvos visuomenės nepasitenkinimą kairiųjų „bedievių“ (kaip juos vadino krikščionys demokratai) valdžia. Krikščionims demokratams bei tautininkams studentų mitingas tapo lakmuso popierėliu, parodžiusiu, kad valdžios nuvertimo atveju (apie tai buvo tariamasi) visuomenė paremtų perversmininkus. Taigi nuo mitingo iki perversmo liko vienas žingsnis. Todėl gruodį nuverčiant valdžią studentai atliko taip pat svarbų vaidmenį. Vyskupas J. Staugaitis atsiminimuose rašė, kad: „Prie 1926 m. gruodžio 17 d. politinio perversmo prisidėjo ypač studentai ateitininkai“⁴⁵.

Tačiau 1927 m. iširus tautininkų ir katalikų vadų draugystei, studentų ateitininkų padėtis iš esmės pasikeitė. Matyt, dėl organizuotumo ir jau įgytos patirties „kovoje“ su valdžia A. Smetonos režimas ėmė slopinti ateitininkų aktyvumą. Be šių „politinių“ motyvų, katalikų jaunimo organizacijų veiklos ribojimas turėjo ir kitą tikslą – norėta sutelkti jaunimo auklėjimą valstybės rankose ir taip sumažinti būsimąjį krikščionių demokratų partijos potencialą⁴⁶.

Nuo 1927 m. rudens krikščionys demokratai atnaujino antivyriausybines agitacines kampanijas, tik šį kartą taikiniu tapo ne K. Griniaus ir M. Sleževičiaus, o A. Smetonos ir A. Voldemaro valdžia. Pastarieji, skirtingai nei kairiųjų Vyriausybė, ėmėsi griežtesnėmis priemonėmis

⁴³ Studentų mitingo, vykusio 1926 m. lapkričio mėn. 26 d. 21 val. Lietuvos universiteto I rūmų salėj, aprašymas, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1023, l. 34.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 32.

⁴⁵ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 1995, p. 310.

⁴⁶ D. Mačiulis, *Moksleiviai ateitininkai Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): veikimo laisvė ir politinis režimas*. (Rankraštis.)

slopinti opozicinius katalikų veiksmus. Dėl režimo saugumo struktūrų veiklos suaktyvėjimo negalėdami veikti laisvai universiteto ateitininkai užmezgė glaudesnius slaptus ryšius su partijos lyderiais. Padažnėjusių susitikimų metu studentai būdavo informuojami apie padėtį valdžios struktūrose, gaudavo nurodymų ir patarimų, kaip elgtis LKDP ir tautininkų politinės kovos akivaizdoje. Suorganizuoti ateitininkų „kovos būriai“, aktyvus propagandinis darbas provincijoje iš karto sulaukė valstybės saugumo struktūrų dėmesio. Prasidėjo krikščionių demokratų politikų, ateitininkų ir net kunigų sekimas, suėmimai, tardymai. Įtempčiausiu režimo ir katalikų kovos laikotarpiu – 4-ojo dešimtmečio pradžioje – beveik visi LKDP lyderiai – P. Dovydaitis, M. Krupavičius, P. Karvelis, L. Bistras, K. Ambrozaitis, J. Valaitis, P. Jočys ir daugelis kitų buvo sekami, suimami, tardomi ir baudžiami (kai kurie ne po vieną kartą). Daugelis jų, nors ir trumpam, net būdavo pasiunčiami į įkalinimo įstaigas arba išstremiami iš Kauno į provinciją. Už politinę kovą ir už Vyriausybės kritiką pamokslų metu 1930–1932 m. iš beveik 1000 Lietuvoje buvusių kunigų 272-iem iškeltos bylos, beveik 80-čiai – skirtos nuobaudos⁴⁷.

Tokioje katalikų ir valdžios „kovos arenoje“ studentai ateitininkai taip pat nukentėjo. 1930–1935 m. laikotarpiu už kurstomąjį darbą raginant visuomenę neklausyti valdžios, t. y. „kurstant vieną visuomenės grupę prieš kitą“, 24 VDU ateitininkai nubausti ir nusiųsti į Varnių koncentracijos stovyklą, per 20 studentų įkalininti Kauno sunkiųjų darbų kalėjime⁴⁸. Nuolatinės kratos studentų bendrabučiuose, Ateitininkų namuose, Pavasario sąjungos būstinėje, katalikų dienraščių spaustuovėse, taip pat politinių katalikų organizacijų LKDP, LDF, LŪS būstinėse tapo dažnas reiškinys. Kartais įtariamieji dėl antivyriausybinių veikimo buvo sulaikomi tiesiog gatvėje. Režimas suvokė ir studentų ateitininkų vaidmenį „kiršinant vieną visuomenės grupę prieš kitą“ ir neatmetė galimybės, kad jie gali imtis nelegalių kovos priemonių, todėl 1929 m. po

⁴⁷ 1939 05 23 VSD direktoriaus A. Povilaičio ataskaita „1918–1940 m. m. sukilimai Lietuvoje“, LCVA, f. 923, ap.1, b. 1346, l. 60.

⁴⁸ 1935 07 23 valdininko Juozo Šabano raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 4, b. 1534, l. 234.

kairiųjų radikalų įvykdyto pasikėsinimo į A. Voldemaro gyvybę, be kitų įtariamųjų, buvo suimta ir daugiau nei 10 studentų ateitininkų⁴⁹.

Griežti valdžios veiksmai politikuojančių studentų atžvilgiu davė rezultatų. Nuo 3-iojo dešimtmečio pabaigos ateitininkų korporacijose prasidėjo skilimas. Atsirado vadinamųjų „kraštutinių“ ir „vidurinių“ studentų trintis. „Kraštutiniai“, t. y. daugiausia „Vytauto klubo“ VDU studentai, stojo už tiesioginį bendradarbiavimą su LKDP ir apskritai siekė visą Studentų ateitininkų sąjungos veiklą pasukti „politinio veikimo linkme“. „Viduriniai“ politikavimui priešinosi, liko pasyvūs arba linko į tautininkų pusę ir savo poziciją argumentavo taip: „Geriau mes rūpinkimės daugiau studentų medžiaginiu ir dvasiniu gyvenimu“⁵⁰. Ilgainiui kai kurios ateitininkų korporacijos („Šatrija“, „Humanitas“, „Gaja“) ne tik nusišalino nuo politinio veikimo, bet ir atsisakė įsipareigojimų dirbti „visuomeninį“ darbą⁵¹.

Tačiau studentus, nesutariančius dėl tolesnio veikimo gairių, trumpam suvienijo pats režimas. 1930 m. rugpjūčio 30 d. uždraudus ideologinių organizacijų veiklą mokyklose, buvo uždaryta gausiausia to meto moksleivių ateitininkų organizacija. Protestuodami prieš šį valdžios žingsnį atgijo 3-iojo dešimtmečio pabaigoje prislopinti krikščionys demokratai, nes šis draudimas į opozicinę kovą įtraukė ne tik plačiuosius visuomenės sluoksnius, kunigus, bet ir vyskopus bei Vatikaną. 1930 m. rugsėjį sušaukta neeilinė vyskupų konferencija, protestuodama prieš tokį „antikatalikišką“ švietimo ministro aplinkraštį, davė naują impulsą tiek LKDP politikams, tiek studentams imtis „aktyvių“ veiksmų ginant moksleivius. Reaguodami į įvykius, 1930 m. rugsėjo pabaigoje studentai metinės konferencijos metu pradėjo brandinti mintį dėl nelegalaus veikimo. Tam juos paskatino krikščionys demokratai, ypač P. Dovydaitis, kuris jau nuo 1928 m. beveik kiekviename studentų renginyje ragino neklausyti tautininkų valdžios⁵². Iš palankiausių LKDP linijai studentų

⁴⁹ V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 19.

⁵⁰ 1927 12 13 VSP agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 2, b. 17, l. 2.

⁵¹ 1931 m. kovo mėn. politinių partijų ir organizacijų veikimo santrauka, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 109.

⁵² 1931 02 28 Kriminalinės policijos direktoriaus pulk. Rusteikos nutarimas dėl P. Dovydaičio kvotos, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 109, l. 4.

buvo sudarytas aktyvistų būrys. Jam vadovavo L. Bistras, P. Karvelis, kunigai K. Rankelė, J. Šalčius. Prisdėjo ir tuo metu provincijoje tremtyje gyvenantis M. Krupavičius. Šių vadų iniciatyva studentams buvo rengiami slapti kursai, instrukcijos, kur senieji katalikų lyderiai instruodavo jaunimą kaip efektyviausiai vesti antivyriausybinę kampaniją⁵³. Po kursų buvo sudarytas minėtasis slaptas būrelis, vadinamasis Katalikų akcijos komitetas (KAK). Jo iniciatyva buvo rašomi ir platinami antivyriausybiniai atsišaukimai, biuleteniai (iš viso išspausdinta 8) raginant nepaklusti tautininkų valdžiai ir su ja kovoti. Atsišaukimų tekstai buvo gana radikalūs, tad niekas nepuoselėjo vilčių, kad jie galėtų būti išspausdinti legalioje spaudoje. „Katalikams inteligentams“, „Katalikiškajai visuomenei“ ir panašių pavadinimų lapeliai, dažnai sutirštindami spalvas bei šmeiždami, kurstė visuomenę, esą tautininkus papirko komunistai ir kartu jie siekią sužlugdyti krikščionybę, kad Lietuvoje priespauda esanti didesnė nei carinės Rusijos laikais. Buvo keliama mintis, kad „reikia įsteigti katalikų visuomenės politinį centrą, nes be politikos katalikybė žus“⁵⁴. Dažniausiai atsišaukimai pasibaigdavo karingais šūkais: „Visada pirmyn – atgal nė žingsnio“, arba „Kas ne su mumis, tas priešas mums“ ir pan.⁵⁵ Pagrindiniai KAK lyderiai buvo J. Šalčius, K. Mockus, S. Griškevičius. Spaustuvė veikė kunigų seminarijoje ir, kaip nustatė saugumas, „su vieno seminarijos profesoriaus žinia“⁵⁶. Prispausdinę tokio pobūdžio atsišaukimų, KAK vadovai juos perduodavo studentams aktyvistams, kurie turėjo keliauti po provincijos miestelius ir, prisidengę įvairių švenčių pretekstu, suorganizuoti žmonių mitingus arba tiesiog lapelius išdalyti vietiniams gyventojams. Darbas ėjo visu tempu. Po vieno tokio „politinio reido“ į provinciją 1930 m. lapkritį buvo suimti 8 studentai ir 4 kunigai; visi jie 1932 m. buvo nuteisti. Valdžios perse-

⁵³ 1939 05 23 VSD direktoriaus A. Povilaičio ataskaita „1918–1940 m. m. sukilimai Lietuvoje“, LCVA, f. 923, ap.1, b. 1346, l.60.

⁵⁴ 1930 11 09 VDU studentų ateitininkų komiteto atsišaukimas „Katalikams inteligentams“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1077, l. 56 ir kt.

⁵⁵ 1931 02 14 kaltinamasis aktas 10 studentų ateitininkų ir 4 kunigams, *ibid.*, l. 68.

⁵⁶ 1939 05 23 VSD direktoriaus A. Povilaičio ataskaita „1918–1940 m. m. sukilimai Lietuvoje“, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1346, l. 60.

kiojimams stiprėjant, dalis studentų vis dar mėgino perorganizuoti KAK veiklą – įkurti slaptą „Laisvės kovotojų sąjungos“ organizaciją, vėliau – sukarintą katalikišką „Baltojo žirgo“ smogiamąjį dalinį.

Tačiau vis didesnė studentijos dalis pradėjo vengti tokio nelegalaus veikimo. Buvo kelios priežastys. Pirmiausia, suvokimas, kad režimas spaudimui nepasiduos, kad vyks nuolatinis saugumo persekiojimas; antra, bene svarbiausia – materialinė studentijos gyvenimo padėtis. Ne kartą ateitininkai skundėsi, jog baigę studijas negali rasti tarnybų, nes jie nėra valdžios proteguojami neolituantai. Kita vertus, studentai nenorėjo tapti ir katalikiškų idealų „išdavikai“, pasitraukti iš ateitininkijos. Šios priežastys nulėmė, kad nuo 4-ojo dešimtmečio pradžios prasidėjo ateitininkų aplinkoje vertybių ir prioritetų kaita. Į visuomeninę areną išskylant jauniosios kartos katalikų intelektualų idėjoms, jog reikia atsisakyti „partinės agitacijos“, Lietuvą moderninti „kultūrinėmis priemonėmis“, kreipti vis didesnę dėmesį į darbininkiją ir pan., ateitininkus paveikė. J. Keliuočio „Naujojoje romuvoje“ inicijuotos katalikų konsolidacijos su tautininkais mintys greitai rado atgarsį ir LKDP citadelėse universitete – „Vytauto klube“, „Kęstučio“, „Iustitia“ korporacijose. Atidžiai sekusių šiuos pokyčius saugumo darbuotojų nuomone, jau 1934 m. minėtų korporacijų nariai pradėjo svarstyti, kaip persiorganizuoti iš opozicijos į poziciją; jie net ketino iš savo įstatų išbraukti demokratijos principą. Pasak saugumo darbuotojų, ateitininkai dažnai tarpusavyje taip kalba: „Praėjo tie laikai, kai ateitininkų pagrindinis tikslas buvo – „viską atnaujinti Kristuje“ (ateitininkų credo. – *A.S.*); dabar tai atlikta ir bolševizmo banga atslūgusi. Nepasisekė žygiai už demokratiją ateitininkų taip pat neturi vilioti“⁵⁷.

Tokie ir panašūs studentų svarstymai pradėjo kelti nerimą seniesiems LKDP vadams, nes jaunimo iniciatyvumas politiniame propagandiniame darbe mažėjo, pradėta svarstyti persiorganizavimo į „poziciją“, t. y. suartėjimo su valdžia idėja, net žavėtis nedemokratinio valdymo sistema. Štai L. Bistras 4-ojo dešimtmečio pradžioje nerimavo, kad ateitininkai pasidavė tautininkų įtakai ir nori su jais bendradarbiauti. Studentai ėmė populiarinti „persiorganizavimo“ idėją ir siekti, kad į

⁵⁷ 1934 02 mėn. agentūrinio skyriaus viršininko B. Vėžio apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 3.

Ateitininkų sąjungos valdybą patektų tik „susitarimo su vyriausybe šalininkai“. 1934 m. „Kęstučio“ korporacijos Centro valdybos rinkimus laimėjo ne LKDP šalininkai, bet pasisakiusieji už suartėjimą su tautininkais⁵⁸. Maža to, kai kurių korporacijų aplinkoje pradėjo stiprėti „fašistinė dvasia“⁵⁹, o netrukus LKDP pajuto, kad ženkliai sumažėjo studentų iniciatyvumas ir noras atostogų metu platinti propagandinę literatūrą⁶⁰.

Labiausiai tokiai idėjų reorientacijai studentus paskatino jaunieji katalikų intelektualai. J. Keliuotis spaudoje kaltino krikščionis demokratų egoizmu ir tautos konsolidacijos trukdymu⁶¹, J. Grinius – originalumo stoka ir idėjų neturėjimu⁶², A. Maceina – senąją kartą vadino „religiniais buržujais, pusę šimtmečio atsilikusiais“⁶³. Jaunieji katalikai, kritikuodami politinių partijų egzistavimą, 3-iojo dešimtmečio parlamentinės demokratijos Lietuvoje laikotarpį ir propaguodami tuo metu Europoje populiarią, tačiau Lietuvoje nelabai kam suprantamą „organinės“, „korporacinės“ valstybės modelį, sulaukė gana palankaus tautininkų ir net dešiniųjų radikalų vertinimo⁶⁴. Tautininkams turėjo patikti, kad jaunieji katalikai, patraukę į savo pusę studentus, sumažino jų antivyriausybines nuotaikas. Senieji LKDP vadai 4-ojo dešimtmečio viduryje pagaliau suvokė, jog realių galimybių aktyviau dalyvauti opozicinėje veikloje jie nebeturi, nes jaunųjų katalikų idėjos sparčiai populiarėja, jas entuziastingai remia studentai, ir jiems beliko nuryti karčią kritikos piliulę.

⁵⁸ 1934 10 04 VSD valdininko agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 61.

⁵⁹ 1934 03 mėn. agentūrinio skyriaus viršininko B. Vėžio apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 8.

⁶⁰ 1931 04 mėn. politinių partijų ir organizacijų veiklos santrauka, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 129.

⁶¹ „Faktai ir idėjos. Senieji ir jaunieji“, *Naujoji romuva*, 1933, Nr. 148, p. 883.

⁶² J. Grinius, „Kritika ir autokritika viešajame gyvenime“, *XX amžius*, 1936, Nr. 51, p. 3–4.

⁶³ 1937 08 17 VSD bendradarbio agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 302.

⁶⁴ „Faktai ir idėjos. „Verslas“ apie „Naująją romuvą““, *Naujoji romuva*, 1934, Nr. 202, p. 845; „Socialinis gyvenimas. Žinutė“, *Akademikas*, 1934, Nr. 17, p. 408; „Jaunoji karta“ apie „N. romuvą““, *Naujoji romuva*, 1933, Nr. 105, p. 18, ir kt.

Kartų konfliktas LKDP aplinkoje tapo viena iš jaunosios kartos visuomenininkų politinio radikalėjimo priežasčių. Beje, šis procesas buvo akivaizdus visose Lietuvos politinėse srovėse – dalis tautininkų ir krikščionių demokratų jaunimo suko dešiniojo radikalizmo keliu, o valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų – prokomunistinių idėjų populiarinimo link⁶⁵. Todėl 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, stiprėjant nepasitenkinimui A. Smetonos valdymu, studentai ateitininkai, volde-
marininkai ir dalis tautininkų rado bendrą kalbą su Klaipėdos „aktyvistais“. 1938 m. gruodžio 10 d. Klaipėdos prekybos institute, o vėliau VDU Kaune kilo masinės šių studentų demonstracijos prieš valdžią. Priimtose rezoliucijose buvo reikalaujama, kad atsistatydintų Vyriausybė ir pats prezidentas, kad naująją vyriausybę suformuotų A. Voldemaras, kad būtų sustabdytas studentijos politinis persekiojimas. Neįvykdžius šių reikalavimų studentai grasino „eisia į mases“⁶⁶, kelsią visuotinį streiką. Tiek Klaipėdos, tiek Kauno aukštosiose mokyklose mitingai vyko sausakimšose salėse. Kaune, priėmus rezoliucijas, studentija mėgino organizuoti eiseną, tačiau, panašiai kaip ir 1926 m., įvyko kruvinas susirėmimas su policijos pajėgomis. Buvo nuniokotos parduotuvių vitrinės Laisvės alėjoje, sudaužyta ir padegta policijos transporto priemonė, iki sąmonės netekimo sumuštas policininkas. 13 studentų suimta; prie jų vėliau „prisijungė“ ir 9 politinės opozicijos atstovai katalikai bei volde-
marininkai – L. Bistras, P. Dielininkaitis, P. Ivanauskas, S. Kompaitis ir kiti⁶⁷. Universitetas paleistas atostogų, o Kauno mieste ir apskrityje įvesta nepaprastoji padėtis.

POLITINĖ KATALIKIŠKŲ PROFESINIŲ ORGANIZACIJŲ STEIGIMO POTEKSTĖ IR STUDENTIJA. Kita studentijos įsitraukimo į politiką priežastis galėjo būti jos, kaip išsilavinusios visuomenės dalies, noras padėti mažinti atsilikimą ir įveikti ekonominio sunkmečio sukeltas negandas,

⁶⁵ Plačiau: A. Svarauskas, M. Tamošaitis, „Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje“, *Istorija*, 2007, Nr. 68.

⁶⁶ A. Jurevičiūtė, „Politinės studentų demonstracijos tarpukario Kaune“.., p. 138.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 140.

kurios skatino žavėtis stiprėjančiu „materialistiniu“ ar, kai kuriais atvejais, „pagonišku“ totalitarizmu. Studentai katalikai jautė pareigą mažinti darbininkijos atsilikimą, prisiimdami visuomenės „gelbėtojų“ ir švietėjų vaidmenį. Tam juos skatino ateitininkai sendraugiai, vadovaujami P. Dielininkaičio ir vos vegetuojančios Lietuvos darbo federacijos (LDF) lyderių P. Dovydaičio ir K. Ambrozaičio. „Socialinio klausimo“, t. y. socialinio teisingumo įgyvendinimo idėjos populiarinimas 4-ajame dešimtmetyje ir studentijos kaip organizuotos jėgos potencialo naudojimas buvo sąlygotas dar ir to fakto, kad, nusilpus katalikų politinei opozicinei veiklai, reikėjo naujos veikimo srities, kuri nekliūtų režimui. Kaip tik tuo metu katalikų isteblišmento stovykloje kilus kartų konfliktui ir iš išsikvėpusių senosios kartos LKDP lyderių vadovaujančias pozicijas periminėjęnt jauniems katalikams, studentijos veikla buvo nukreipiama socialinės politikos linkme.

4-ojo dešimtmečio viduryje universitete nuolat vykdavo „socialinės savaitės“ – savotiški kursai katalikų jaunimui apie darbininkų padėtį Europoje, kur buvo aiškinama, kodėl reikia rūpintis „darbo liaudimi“, kad nestiprėtų komunistinės simpatijos ir žmonės neatsitrauktų nuo Bažnyčios. Ispanijos pilietinis karas, Prancūzijos Liaudies fronto ir kairiųjų darbininkų organizacijų stiprėjimas kai kuriose Europos valstybėse skatino jaunuosius katalikus kelti socialinio teisingumo šūkius ir taip patraukti darbininkus ir skurstančią valstietiją. Katalikų spauda ir paskaitos studentams nuolat primindavo praeities Meksikos, dabarties Ispanijos revoliucionierių vykdytas dvasininkų žudynes, bažnyčių deginimus, jų turto nacionalizavimą. Už šiuos įvykius jaunieji katalikai, „socialinių kursų“ organizatoriai ragino dalį kaltės prisiimti ir patiems katalikams, kurie buvo nusiųkę nuo darbininkų, o lietuviai turį pasimokyti ir skirti daugiau dėmesio darbininkijai. Radikaliausiai šias pažiūras išreiškė A. Maceina 1936 m. KVC konferencijoje. Studentų ateitininkų remiami jaunieji katalikai A. Maceinos lūpomis apkaltino senąją politikų kartą neveiklumu, o dvasininkus savanaudiškumu; pasiūlyta Bažnyčios turtus išdalyti vargšams, kitaip esą Lietuvą ištiksiantis Ispanijos likimas⁶⁸. Jam

⁶⁸ 1936 12 mėnesio VSP Kauno apygardos apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 21–22.

pritarė P. Dielininkaitis – „reikia naikinti buržuazinės kapitalistinės dvasios apraiškas lietuvių sąmonėje“, o studentai ateitininkai tokioms idėjoms karštai pritarė⁶⁹.

Šių radikalių idėjų populiarintoja visuomenėje turėjo tapti akademinė ateitininkija. Būtent 1936 m. KVC konferencijoje ateitininkai buvo iš anksto suorganizuoti, kad palaikytų jaunųjų katalikų „revoliucinius“ šūkius ir juos vėliau viešintų provincijoje. Panašios patirties ateitininkai jau turėjo sukaukę važinėdami po provinciją ir agituodami prieš režimą. Tik šiuo atveju jaunoji katalikų lyderių karta pakeitė taktiką. P. Dielininkaičio aplinkos katalikai buvo kur kas atsargesni ir valdžios tiesiogiai kritikuoti neskatino. Netgi atvirksčiai – studentams mėgino įkalti į galvą, kad 3-iajame dešimtmetyje veikusi ir darbininkų interesus turėjusi ginti katalikiškoji LDF tebuvo LKDP įrankis politiniams tikslams siekti, todėl tokios organizacijos esančios kenksmingos ir diskredituojančios katalikiškąją socialinę idėją. Studentai nuolat buvo raginami organizuoti naujais pagrindais įkurtos Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos (LKDS) skyrius, sudominti ir patraukti darbininkus į juos stoti⁷⁰.

Tokios organizacijos, kuri rūpintųsi darbininkų reikalais, steigimo⁷¹ priežastys buvo kelios. Pirmiausia, sekdami Europos tendencijas, jaunieji katalikų lyderiai mėgino kopijuoti Vakarų Europos katalikų darbininkų organizacijų veikimą ir žavėjosi staigiu šių organizacijų išpopuliarėjimu 4-ajame dešimtmetyje. Savo paskaitose studentams ateitininkams, kurie

⁶⁹ P. Dielininkaitis, „Už pastangas gyvenimui atnaujinti“, *XX amžius*, 1937, Nr. 15, p. 3.

⁷⁰ 1935 02 21 Kauno apygardos valdininko agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap.1, b. 686, l. 91.

⁷¹ Jauniesiems katalikams, vadovaujamiems P. Dielininkaičio, reiškiant nepasitenkinimą senosios kartos politikų veikla, 1934 m. LDF metiniame suvažiavime daugiausia studentų ateitininkų iniciatyva iš LDF vadovybės buvo pašalintas K. Ambrozaitis ir jo šalininkai, o pati LDF pervardyta į LKDS. Ši organizacija, atvirksčiai nei buvusioji LDF, griežtai atsisakė politinės veiklos ir įstatuose nurodė tik visuomeninės, kultūrinės ir profesinės veiklos gaires. Be oficialios LDF reorganizacijos priežasties, buvo ir kita. Uždarius senąją organizaciją, buvo norima parodyti režimui, jog jaunieji katalikai neketina tęsti politinės opozicinės veiklos, kurią vykdė LDF, bei socialinio klausimo sprendimą atsieja nuo politikavimo. Be to, daugeliui katalikų lyderių nepatiko K. Ambrozaičio nepavykęs mėginimas atsisakyti paklusti krikščionims demokratams ir suartėti su tautininkais.

turėjo tapti pagrindiniais darbininkijos reikalų atstovais, koordinatoriais ir organizatoriais, P. Dielininkaitis nuolat primindavo belgų ir prancūzų katalikų jaunimo organizacijas. Iš tiesų, minimu laikotarpiu per labai trumpą laiką, sekularioje ir stipriomis politinės kairės tendencijomis pasižymėjusioje Prancūzijoje JOC organizacija 4-ajame dešimtmetyje turėjo per 65 000 narių, tuo tarpu komunistinio jaunimo organizacijos 3-iojo dešimtmečio pabaigoje turėjo apie 12 000, socialistinio jaunimo – apie 55 000 narių⁷². O JOCF (merginų padalinys) apskritai buvo didžiausia 4-ojo dešimtmečio Prancūzijoje⁷³.

Lietuvoje prasidėjus tokių organizacijų populiarinimo vajui, studentai platino darbininkijos organizavimosi po „katalikų skėčiu“ idėją. Čia ypač prisidėjo VDU ateitininkų „Activitas“ korporacija, „ėjusi į Kauno priemiesčius populiarinti katalikybės“. Kaip pagalbinė organizacija 1932 m. buvo įsteigta katalikiška Lietuvos darbo jaunimo sąjunga (LDJS), kuri pasuko katalikiškojo nacionalistinio radikalizmo keliu ir vėliau tapo vienu iš konflikto židinių katalikų stovykloje⁷⁴. Vakarų Europos pavyzdžiu studentės ateitininkės taip pat buvo įtrauktos į panašią organizacinę veiklą. Krikščionims demokratams kurį laiką ignoruojant dalyvavimą savivaldybių ar Ligonių kasų rinkimuose, būtent LDJS aplinkoje veikę studentai ateitininkai mėgino katalikų profesinių organizacijų sąrašuose patekti į šias atstovybes. 1931 m. Ligonių kasų rinkimuose Kaune visai neblogai pasirodė kandidatavę „Vytauto klubo“ ateitininkai, o pats krikščionių darbininkų sąrašas surinko apie 20% balsų⁷⁵.

Oficialiai šios studentų kuruojamos katalikų darbininkų organizacijos ir draugijos neturėjo jokio politinio atspalvio. Jaunieji katalikai studentams netgi nurodė progai pasitaikius kritikuoti politikavimą, o

⁷² S. Kalman, *The Extreme Right in Interwar France: The Faisceu and the Croix de Feu*, Hampshire-Burlington, 1988, p. 146–147.

⁷³ B.S. Whitney, „Gender, Class, and Generation in Interwar French Catholicism: The Case of the Jeunesse Ouvriere Chretienne Feminine“, *Journal of Family History*, 2001, vol. 26, no. 4, p. 480.

⁷⁴ Plačiau žr.: A. Svarauskas, „Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo“, in: *LKMA metraštis*, 2008, t. XXXI, p. 49–76.

⁷⁵ V. Alekna, *Vytauto klubas. Istorija, narių biografijos*, p. 37.

patiems ateitininkams nesikišti į politiką⁷⁶. Tačiau tokio organizavimosi tikslai turėjo ir politinių motyvų. Jaunieji katalikai, suvokdami, kad esamomis sąlygomis jokių partinių sumanymų įgyvendinti nepavyks, siekė apeiti režimo kontrolės mechanizmą ir steigiant profesines darbininkų organizacijas laukti palankaus momento, kada atsileis režimo varžtai ir bus galima šias organizacijas panaudoti politiniam veikimui. Taip prieš laukiamą 1936 m. rinkimų į Seimą įstatymo paskelbimą samprotavo katalikų lyderiai slaptuose pasitarimuose⁷⁷.

Studentijos balsas socialiniais klausimais ypač sustiprėjo Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, kai prasidėjo vieši svarstymai, kaip šį regioną socialine, tautine ir politine prasme integruoti į „didžiąją Lietuvą“. Padažnėjusiuose darbininkų mitinguose, kuriuos entuziastingai ėmėsi organizuoti LKDS ir jos aplinkoje dirbantys studentai ateitininkai, buvo „patariama“ Vyriausybei atlikti naują žemės reformą dar labiau susmulkinant ūkius, prabilta apie kapitalo ir kitas reformas – kitaip tariant, buvo siūloma dalinė privataus turto nacionalizacija⁷⁸. Šias ir dar radikalesnes idėjas kėlė katalikų srovės atstovai, jiems pritarė studentai. Netgi VDU studentų atstovybė, pirmininkaujama ateitininkų, 1939 m. gruodį surengė viešą posėdį, kuriame siūlė A. Smetonai būtent tokiomis priemonėmis įgyvendinti socialinį teisingumą⁷⁹.

Katalikų radikalizmas nebuvo vien tik populistiniai šūkių, nes 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, ypač po kartu su Raudonosios armijos įvestais daliniais atgauto Vilniaus, kairieji politiniai radikalai pajuto tvirtesnę pagrindą po kojomis. Todėl socialinis radikalizmas ir vis garsesnis studentijos balsas čia turėjo pateisinamas priežastis. Kairėjimo tendencijos ryškėjo ir pačiame universitete. Dalis studentų varpininkų jau nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio pradėjo simpatizuoti komunistams, rodė iniciatyvą veikti išvien komunistų organizuojamame bendrame Liaudies fronto judėjime, vėliau, konfliktuodami su valstiečių liaudi-

⁷⁶ 1936 11 23 raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 87.

⁷⁷ 1935 10 05 VSP agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 1, b. 686, l. 111.

⁷⁸ 1939 10 20 VSD agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 411.

⁷⁹ 1939 12 02 VSD biuletėnis Nr. 2, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 2, l. 502–505.

ninkų politikais M. Sleževičiumi, F. Bortkevičiene ir kt., savavališkai pradėjo leisti prokomunistinės orientacijos spaudą⁸⁰. Socialdemokratinio jaunimo organizacijose ši kryptis buvo dar ryškesnė, todėl likviduojant partijas kartu buvo sustabdyta jaunimo „Žiežirbos“ ir panašios draugijos, o 1938 m. universitete uždrausta socialistinė-socialdemokratinė „Žaizdro“ korporacija⁸¹. Pasauliniame kontekste būtent dėl kairiosios studentijos radikalėjimo tendencijų 4-ajame dešimtmetyje, prisidengus socialinio teisingumo ar net socialinės lygybės šūkiams, gerokai sustiprėjo būsimumų pokario komunistinių režimų kompartijos, o kai kurios – tik dėka studentų mitingų ir pradėjo savo egzistavimą. Kaip pavyzdį tyrinėtojai pateikia Kubos, Vietnamo ir kitų valstybių atvejus. Europoje ryškiai išsiskyrė Jugoslavijos kairioji studentija, kurios organizacija minimu laikotarpiu buvo net pajėgesnė nei pati Komunistų partija⁸².

Taigi pagrindas lietuviams katalikams eskaluoti visuomenės kairėjimo tendencijas, ypač paskutiniaisiais nepriklausomybės metais, buvo. Be to, studentų ateitininkų aktyvistai, viešindami šią problemą, turėjo padėti politiniams katalikų vadams ir kita prasme – menkinti valdžios autoritetą ir pakelti katalikų politinių vadų prestižą. Nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio prasidėjus katalikiškai „antikomunistinei kampanijai“, kurios metu pasirodė gausybė knygų, brošiūrų, straipsnių, organizuoti socialiniai ideologiniai kursai, paskaitos, mitingai ir pan., katalikų blokas netiesiogiai turėjo parodyti visuomenei, kad A. Smetonos valdžia nesugeba užkirsti kelio materialistinės pasaulėžiūros ir komunistinės ideologijos skverbimuisi į katalikišką Lietuvą. Ne kartą katalikų vadai reišė nepasitenkinimą, jog esamos valdžios taktika esanti netinkama, nes su komunizmu reikia kovoti ne stiprinant nacionalizmą ar religingumą (ką siūlė kai kurie tautininkų lyderiai), bet atlikti turtų persikirstymą ir įgyvendinti socialinį teisingumą. 1938 m. P. Dielininkaitis skaitė katalikų jaunimui surengtame kurse paskaitą ir pažymėjo, kad iki šiol kova prieš komunizmą

⁸⁰ M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

⁸¹ G. Mitrulevičius, „Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo 1927–1940 m.“, in: *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*, p. 220.

⁸² S.M. Lipset, „University Students and Politics in Underdeveloped Countries“..., p. 138.

buvusi nesėkminga, „mes kovojome tuose laukuose, kur komunizmas net nemanė veržtis, būtent: kunigų ir daktarių susirinkimuose, kur buvo sakomos sieksninės kalbos prieš komunizmą. Tačiau ir kunigai, ir daktarių yra patys atspriausai komunizmo skleidžiamoms idėjoms. Tuo tarpu darbinukuose, kur komunizmas sau tvirtoves statosi, mes kovos jam neskelbiam <...>, o čia turime suduoti komunizmui smūgius“⁸³.

STUDENTAI ATEITININKAI IR LIETUVOS „LIETUVINIMO“ AKCIJOS. Vienas ryškiausių ir lengviausiai nustatomų tarpukario Europos jaunimo bruožų buvo nacionalizmas. Ekonominės depresijos išvargintame pasaulyje jaunoji karta buvo itin imli dešiniojo tipo autoritarizmo ir totalitarizmo propaguotoms „kieto kumščio“ politikos bei kraštutinio nacionalizmo idėjoms. Vokietijos, Austrijos, Rumunijos, Slovakijos, Vengrijos, Lenkijos bei Rytų Europos ideologinio atspalvio turinčių studentų korporacijų veikloje dažniausiai egzistavo radikalaus nacionalizmo ir antisemitizmo eskalavimas. Dešiniųjų ir katalikų akademinio jaunimo tarpukariu veiklos tyrinėtojai teigia, jog nuo XX a. pradžios daugelio Vakarų Europos valstybių studentų politinė orientacija pasikeitė kardinaliai. Pavyzdžiui, XIX a. vokiečių ar austrų studentijoje dominavo kairiosios pažiūros, o nuo 1918 m. šių valstybių universitetuose pradėjo dominuoti dešinysis, nacionalistiškai angažuotas blokas, kurio radikalumas vis stiprėjo. 4-ojo dešimtmečio Prancūzijoje sustiprėjusios fašistinės idėjos taip pat daugiausia buvo remiamos būtent akademinio jaunimo. Panašiai simetriškai fašizmo idėjos plito Pietų Amerikos studentų aplinkoje, kur jos buvo perduodamos per Ispanijos ir Italijos studentus. Net kai kuriuose arabų pasaulio jaunimo judėjimuose vyravo vokiško nacizmo prototipas, kuris aukštindamas rasę sudarė atsvarą Europos imperialistams⁸⁴.

Šiame kontekste Rytų Europa ir Lietuva nebuvo išimtis. Nacionalizmo propagavimas buvo jaučiamas tautininkų, katalikų, net komunistėjančių kairiųjų studentų korporacijose. 4-ajame dešimtmetyje akademinė jaunuomenė nuolat balansavo ties patriotizmo ir šovinizmo

⁸³ 1938 02 15 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 331.

⁸⁴ S.M. Lipset, „Students and Politics ir Comparative Perspective“.., p. 9.

riba. Ekonominis valstybės gyventojų nepriteklis, tarptautinės politikos atgarsiai bei Lietuvos teritorinio vientisumo problematika iš esmės buvo trys pagrindiniai faktoriai, kurstę studentijos nacionalizmą. Užklupus valstybę sunkumams, reikėjo atpirkimo ožio, kuriuo paprastai buvo įvardijamos tautinės mažumos: žydai – dėl tariamo ekonominio lietuvių išnaudojimo ir komunizmo propagavimo, lenkai ir vokiečiai – dėl teritorinių pretenzijų Lietuvai ir nutautinimo politikos Vilniaus bei Klaipėdos regionuose. Studentija šiuo atveju nebuvo išskirtinė visuomenės grupė, greičiau atvirksčiai – atspindėjo daugumos lietuvių nuotaikas. „Svetimtaučių“* klausimo eskalavimas buvo vienas tų epizodų, kuris jungė beveik visas lietuvių studentų korporacijas – nuo voldemarininkų iki varpininkų. Ateitininkai taip pat kiekviena proga pasitaikius deklaruodavo, kad „visomis savo pajėgomis stos į kovą už lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės gyvavimą“⁸⁵. Šioje „kovoje“ studentai buvo ypač aktyvūs ir išradingi, sekė kiekvieną valdžios sprendimą Vilniaus ir Klaipėdos kraštų klausimais.

Esant sudėtingiems tarpvalstybiniais Lietuvos ir Lenkijos santykiams (tiksliau – tų santykių nebuvimui), lietuviai studentai itin jautriai reaguodavo į lietuvių tautinės mažumos padėtį Vilniaus krašte. Kiekvienas Lenkijos administracijos antilietuviškas sprendimas bei, studentų nuomone, Lietuvos valdžios nuolaidžiavimas sulaukdavo aštrios kritikos ir protesto demonstracijų. Pirmoji tokia įvyko 1926 m. lapkričio 21 d., kai „tautinė“ studentija mitinge, be kitų kaltinimų, M. Sleževičiaus Vyriausybei priekaištavo dėl leidimo demarkacinėje zonoje įsteigti per 60 lenkiškų mokyklų. Tūkstantinio studentų mitingo metu priimtoje rezoliucijoje buvo pareikštas protestas, o demonstracija virto ateitininkų bei tautininkų studentų ir policijos kruvinu susidūrimu⁸⁶, kurį vėliau kairiųjų Vyriausybės diskreditacijai išnaudojo krikščionys demokratai.

* Tarpukariu sąvoka „svetimtaučiai“ (ne „kitataučiai“) buvo vartojama norint akcentuoti kitos tautybės (žydų, lenkų, rusų ir kt.) piliečių atskirumą bei „svetimumą“ nuo Lietuvos piliečių lietuvių ir jų nacionalinių interesų.

⁸⁵ IV-ojo Ateitininkų Kongreso deklaratyvinė rezoliucija, *Rytas*, 1935 07 30, Nr. 171, p. 2.

⁸⁶ 1926 11 22 valdininko pareiškimas Politinės policijos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1023, l. 3.

Dėl Vilniaus teritorinio klausimo problemos „Kauno Lietuvoje“ paprastai pyktis buvo išliejamas prieš vietinius lenkus. 1936 m. pabaigoje Lenkijos saugumo organams atlikus kratas, o vėliau ir uždarius kai kurias Vilniaus lietuvių draugijas bei organizacijas, VDU studentai netruko reaguoti. Po savaitės universitete buvo suorganizuotas mitingas pasmerkti lenkų veiksams. Dalyvavo įvairių studentų korporacijų atstovai, ateitininkai (A. Žadeika ir kt.) įėjo ir į mitingo prezidiumą. Pasipiktinimą lenkais reiškė apie 600 studentų, atmosfera buvo įkaitusi taip, kad net prorektorius nesugebėjo nuraminti aistrų: apie pusę mitinge dalyvavusių studentų, nepaisydami prof. P. Jodelės raminių, mėgino nueiti iki Užsienio reikalų ministerijos bei Prezidentūros ir įteikti griežtas antilenkiškas rezoliucijas. Čia buvo raginama nutraukti visas pašalpas lenkų mokykloms Lietuvoje, asmenis, gatvėje kalbančius lenkiškai, „sudrausminti“ ir liepti kalbėti tik lietuviškai, studentams nurodyta nenuomoti butų iš lenkų šeimų ir net išmesti visą lenkišką spaudą iš universiteto skaityklos⁸⁷.

Ateitininkus ir šiuo atveju pakurstydavo katalikų vadai savo pasakaitomis apie patriotizmą, studentai buvo raginami „atnaujinti Lietuvą naujam, lietuviškam gyvenimui“⁸⁸. Tokias ugingas kalbas studentija mielai priimdavo. Tad, be rezoliucijų bei įvairių kreipimųsi, ateitininkija griebdavosi ir kitokių veiksmų, jų nuomone, turėjusių sustiprinti patriotiškumo akciją. Tas ypač išryškėjo 1939 m. nelinksmomis aplinkybėmis atgavus Vilnių, kur lietuviai tesudarė apie 1–2 % gyventojų⁸⁹. Iš Kauno į Vilnių perkėlus dalį fakultetų, studentai voldemarininkai, tautininkai, ateitininkai jautriai reagavo į kiekvieną politinių partijų veikėjų raginimą „lietuvinti Vilnių“.

⁸⁷ 1936 12 09 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 60.

⁸⁸ 1934 06 02 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 444.

⁸⁹ 1931 m. surašymo duomenimis, Vilniuje gyveno apie 66% lenkų, apie 28% žydų, apie 4% rusų, o lietuvių tik 0,7%. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, šias proporcijas ne lietuvių naudai dar padidino karo pabėgėliai iš tikrosios Lenkijos. Žr.: *Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980)*, sud. K. Navickas, K. Siurblys, Z. Barkauskienė ir kt., Vilnius, 1980, p. 10).

Tarp neolituonų populiarėjo radikalusis sparnas, siūlęs „atlietuvinėti Vilnių mechaninėmis priemonėmis“⁹⁰, o katalikų vadai ateitininkų susirinkimuose kalbėdavo, kad „atgautą Vilnių pirmiausia reikia išVALYTI (išryškinta mano. – A. S.) ir tik paskui kelti krašto kultūrinį lygį“, o šį darbą buvo raginami atlikti būtent ateitininkai⁹¹. Tokius raginimus studentai neretai priimdavo ir suvokdavo tiesmukai. Voldemarininkų, tautininkų ir ateitininkų korporacijų studentai valstybės saugumo tarnybų buvo įvardijami kaip „aktyviausi Vilniaus lietuvintojai“. 1940 m. balandį Vilniuje „Liutnios“ teatre vieno spektaklio metu įvyko susistumdymas tarp lietuvių studentų ir vietinių lenkų. Apie 80 lietuvių spektaklio metu pradėjo trypti kojomis, švilpti ir mėtyti specialiai tam paruoštus kiaušinius į sceną dėl to, kad vaidinimas vyksta lenkų kalba. Teatro direktijai nutraukus pasirodymą ir žiūrovams lenkams panorėjus atsiimti pinigų už neįvykusį spektaklį, lietuvių studentija pradėjo lenkus stumdyti⁹². Beveik tuo pačiu metu panašus konfliktas, peraugęs į masinį nepasitenkinimą, įvyko Vilniaus arkikatedroje. Vieną sekmadienio rytą į Mišias susirinko apie 4000 lietuvių, daugiausia buvo studentų ateitininkų, tautininkų ir inteligentijos. Lenkų buvo mažuma. Lietuviai, belaukdami Mišių, pradėjo giedoti lietuviškas religines ir tautines giesmes. Lenkų kunigas Mišias laikyti atsisakė. Įsiaudrinę studentai supuolė į zakristiją, vėliau pradėjo groti vargonais. Pakurstyta minia netrukus patraukė pas vyskupą R. Jalbžykovskį prašyti, kad leistų laikyti Mišias lietuviškai. Tačiau, būdamas antilietuviško nusistatymo, vyskupas net nepriėmė delegacijos. Tada keletas studentų mėgino ropštis per tvorą. Incidentas baigėsi laimingai, kai netrukus pasklido žinia, kad atvyks kunigas, mokantis lietuviškai, ir

⁹⁰ Vienas jaunųjų tautininkų lyderių V. Alantas LTS visuomeniniame žurnale „Vairas“, kuris tapo savotišku neoficialiu jaunosios kartos tautininkų, nepatenkintų „pernelyg nuosaikiu“ A. Smetonos režimo pobūdžiu, oficiozu, 1939 m. pasiūlė būdą, kaip padaryti Vilnių lietuvišką. Anot jo, reikia imti pavyzdį iš Vokietijos, kuri Gdynės lenkiškumo problemą išsprėdė paprastai: vietinius gyventojus lenkus iškėlė, o vokiečius atkėlė. Žr.: V. Alantas, *Žygiuojanti tauta*, Kaunas, 1940, p. 64–74; V. Alantas, „Lietuviško nacionalizmo erdvė“, *Vairas*, 1939, Nr. 44, p. 862 ir t. t.

⁹¹ 1939 10 11 VSD bendradarbio „Jonkaitis“ agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669b, l486.

⁹² 1940 04 26 VSP Vilniaus apygardos biuletenis Nr. 89, LCVA, f. 378, ap.10, b. 669, l. 413.

Mišios bus laikomos lietuvių kalba⁹³. Panašūs „patriotiški“ incidentai 4-ajame dešimtmetyje kartodavosi ir laikinojoje sostinėje⁹⁴.

Aktyviai ir vieningai akademinis jaunimas reaguodavo ir į lietuvių padėtį Klaipėdoje. 4-ojo dešimtmečio pradžioje suaktyvėjus nacių organizacijų veiklai Klaipėdos krašte, VDU studentai ateitininkai, varpininkai ir tautininkai, spaudoje bei viešai platindami atsisaukimus, ragino visuomenę nesitaikyti su vokiečių nacionalizmo plitimu pajūryje, skelbė „šalin rankas nuo Lietuvos pajūrio“ ir panašius šūkius⁹⁵. Grįžę atostogų į tėviškę, ateitininkai nevengdavo antivokiškos agitacijos tarp vietinių ūkininkų, o akademinė spauda 4-ojo dešimtmečio viduryje mirgėjo nuo antivokiškų ir antinacionalistinių publikacijų.

4-ajame dešimtmetyje skeptiškas studentų nusistatymas buvo ir žydų atžvilgiu. Ateitininkai, tautininkai, voldemarininkai ir net varpininkai nuolat mėgindavo atkreipti universiteto vadovybės ir valstybės valdžios dėmesį į „svetimų kalbų vartojimą“ universitete. Studentų organizuotos diskusijos, kuriose dažnai būdavo piktinamasi svetimtaučiais ir svetimų kalbų vartojimu universitete, sulaukdavo itin didelio studentijos dėmesio. Tokiuose renginiuose dalyvaudavo kelis kartus daugiau studentų nei specialybės dalykus aptariančiuose seminaruose ar paskaitose. Vienoje tokių diskusijų 1932 m. studentas ateitininkas skundėsi: „Kaip skaudu darosi, kada kitataučiai savo žargonu garsiai šneka prieš pakabintus salėje mūsų tautos atgimimo veikėjus, šventus asmenis ir kada į tai niekas jiems nieko nesako. <...> Medicinos ir Technikos fakultetuose kitataučių skaičius tik paskutiniaisiais metais sumažėjo. Kitataučiai nepaprastai lenda į tuos fakultetus, norėdami būti laisvų profesijų žmonėmis ir savo rankose turėti lietuvių tautos sveikatingumą. Bet kokie jie gali būti sveikatingumo kovotojai, kada jiems visai nerūpi mūsų tautos interesai ir ateitis“⁹⁶.

⁹³ 1940 04 21 VSP Vilniaus apygardos biuletėnis Nr. 87, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 669, l. 422.

⁹⁴ 1933 04 mėn. Kriminalinės policijos VI rajono viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 181.

⁹⁵ „Faktai ir idėjos“, *Naujoji romuva*, 1934, Nr. 169–170, p. 23.

⁹⁶ 1934 12 03 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 804–805.

Nepasitenkinimas žydais buvo paremtas ir ekonominiais sumetimais, todėl neatsitiktinai dešiniųjų korporacijų VDU studentai pritarė vieno didžiausių antisemitizmo 4-ajame dešimtmetyje ruponų Lietuvių verslininkų sąjungos (LVS) skyriaus universitete įsteigimui 1938 m. Vienoje iš daugelio kalbų, smerkiančių žydus, studentas ateitininkas Valteris kalbėjo: „žydai per daug Lietuvoje įsigalėjo, jie jaučiasi ne kaip svečiai, bet kaip šeimininkai, o lietuviai – kaip vergai. Neužilgo jie jausis ponais, o lietuviai medikai neturės vietų. Jie visur lietuvius stengiasi apgaudinėti ir į tai reikia reaguoti“⁹⁷.

Jau 1932 m. pabaigoje VDU rektorius gavo „dešiniųjų studentų grupių“ memorandumą su siūlymu taikyti *numerus clausus* principą universitete⁹⁸. Tam pritarė ir ateitininkai. Ši idėja vėliau vis stiprėjo ir net rado šalininkų kairiosios studentijos aplinkoje. Varpininkai susitikimuose su LVLS vadovais aktyviai reiškė poziciją dėl ideologijos keitimo, t. y. „griežto antisemitizmo ir radikalių socialinių šūkių skelbimo“, kurie są labai reikalingi, antraip „sėdint savo sename kevale nieko nebus įmanoma pasiekti“⁹⁹.

Kita vertus, nors antilenkiškos, antivokiškos ir antižydiškos nuotaikos tiek universitete, tiek visuomenėje buvo gajos, tačiau lietuvių studentų šiuo atžvilgiu negalima lyginti su kitų Vidurio ir Rytų Europos valstybių akademinė visuomene, kuri nuėjo dar toliau. Pavyzdžiui, Vengrijos nacionalistinės ir katalikiškos studentijos permanentiškas nepasitenkinimas žydais (ypač 1932–1936 m. vykstant varžyboms tarp politinių konkurentų I. Bethlen'o ir G. Gombos'o) buvo panaudotas valstybinei antisemitizmo propagandai eskaluoti. Dažniausiai kruvini studentijos ekscesai, inspiruoti Vengrijos „vengrizacijos“ idėjos, lėmė, jog studentų žydų skaičius nuo 1932 m. iki 1936 m. sumažėjo beveik per pusę, nuo 14% iki 8%¹⁰⁰.

⁹⁷ 1933 12 17 VSD valdininko agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 33.

⁹⁸ 1932 11 01 agentūrinis pranešimas, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 785, l. 45.

⁹⁹ M. Tamošaitis, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926 m. pabaigoje–1940 birželio 15 d.* (Rankraštis.)

¹⁰⁰ B. Klein, „Anti-Jewish Demonstrations in Hungarian Universities, 1932–1936: Istvan Bethlen vs Gyula Gombos“, *Jewish Social Studies*, 1982, vol. 44, no. 2, p. 121.

1935 m. rumunų studentai, nevengdami fizinio susidorojimo su žydais universitetuose, reikalavo taikyti jau ne *numerus clausus*, o *numerus nulus* principą. Lenkijoje tais pačiais metais kuriam laikui buvo uždarytas Varšuvos universitetas dėl studentų endekų išpuolių prieš tautines mažumas. Lvove per riaušes buvo sužeista 20 studentų žydu, 2 nužudyti¹⁰¹. Netgi sąlygiškai mažą žydu tautinės mažumos procentą turėjusioje tarpukario Latvijoje universiteto studentija ir demokratiniu, ir autoritariniu periodu mėgino eskaluoti *numerus clausus* įvedimo klausimą – 1933 ir 1939 m. susivienijusios Latvijos universiteto studentų korporacijos kėlė šį klausimą aukščiausiu, valstybiniu lygmeniu. Tačiau dėl nuosaikios valdžios politikos siūlomi diskriminaciniai nutarimai nebuvo priimti. Kita vertus, universiteto viduje nebuvo leista įsikurti ir veikti žydu studentų korporacijoms (Kaune veikė daugiau nei 10 studentų žydu korporacijų ir draugijų), o 4-ajame dešimtmetyje dešiniųjų studentų korporacijų iniciatyva atsirado Eugenikos katedra Latvijos universitete¹⁰².

1930 m. Austrijos studentai buvo išsireikalavę, kad akademinė jaunuomenė būtų suskirstyta „pagal tautybes“. Buvo 4 kategorijos – „vokiečių kilmės“, „ne vokiečių kilmės“, „mišrūs“ ir „kiti“. O tokios kategorijos kaip „austros“ apskritai nebuvo. Teismui šį nutarimą įvardijus kaip antiįstatymišką, dešinioji Vienos studentija sukėlė pačias didžiausias Austrijos istorijoje antisemitines riaušes universitete¹⁰³.

Lietuvoje iki tokių ekscesų nebuvo prieita, o žydu padėtis nebuvo tokia sudėtinga, kaip kai kuriose kaimyninėse Vidurio ir Rytų ar net Vakarų Europos valstybėse. Kita vertus, „buitinis antisemitizmas“ buvo gajus tarp daugelio lietuvių. Studentai ateitininkai taip pat neatsiliko nuo laiko dvasios padiktuoto skeptiško visuomenės požiūrio į žydus ir kitas tautines mažumas. Sekdamas europine „mada“, 1939 m. akademinis jaunimas kėlė mintį VDU žydu tautybės studentus susodinti į

¹⁰¹ L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo raida Lietuvoje*, Vilnius, 2005, p. 191.

¹⁰² V. Ščerbinskis, „The Latvian Student Corps and the Politics in the Inter-war Period of the Twentieth Century“ ..., p. 163.

¹⁰³ F.B. Pauley, *From Prejudice to Persecution. A History of Austrian Antisemitism*, North Carolina, 1992, p. 126.

atskirus suolus¹⁰⁴. Tačiau tokias kraštutines idėjas kategoriškai smerkė tiek katalikų, tiek tautininkų kai kurie blaiviai mąstantys autoritetai, kaip antai S. Šalkauskis, A. Smetona, kurie ragino studentiją nesizavėti „kraštutiniu nacionalizmu“, „tautinę mintį grįsti ne egoizmu, o humanišku“ ir apskritai vengti dalyvauti aktyvioje politinėje veikloje visas pajėgas skirti studijoms¹⁰⁵. Tačiau virš Europos kabant karo grėsmės debesiui ir Lietuvos politinėms opozicinėms srovėms vis nesėkmingai mėginant grįžti į didžiąją politiką, studentija šias pastabas dažniausiai ignoruodavo.

Europoje stiprėjant kraštutinio nacionalizmo bangai, lietuvių studentija taip pat dalyvavo savotiškose „nacionalizmo lenktynėse“, tiek ateitininkai, tiek kitos dešinėsios studentų organizacijos tarsi konkuruvo, kuri iš jų patriotiškesnė ir lietuviškesnė.

IŠVADOS. Akademinis jaunimas dėl savo jaunatviško maksimalizmo, dinamizmo, reformistinės dvasios bei intelektualinio potencialo domino politinius judėjimus. Partijos studentiją matė kaip būsimąjį organizacijų aktyvą. Ateitininkija, gausiausia tarpukario konfesinė Lietuvos jaunimo organizacija, buvo svarbus veiksnys Lietuvos politinių partijų intrigose. Lietuvių krikščionių demokratų lyderių dėmesys ideologiškai artimam akademiniam jaunimui Vytauto Didžiojo universitete sustiprėdavo po politinių nesėkmių. 1926 m. pavasarį katalikų politikams tapus opozicija kairiųjų Vyriausybei, vėliau, po 1926 m. gruodžio perversmo nesėkmingai mėginant oponuoti lietuviškajam autoritarizmui, universiteto ateitininkai tapo svarbi katalikiškosios visuomenės grupė, turėjusi reikšti politinį nepasitenkinimą valdžios vykdoma politika.

Dėl savo tvirtos organizacinės struktūros ir jaunatviško dinamizmo studentai ateitininkai buvo LKDP politikų pakurstomi ir naudojami politinei agitacijai Lietuvos visuomenėje skleisti, politiniams konkurentams diskredituoti bei politinio nepaklusnumo akcijoms vykdyti.

¹⁰⁴ „VDU rektorius prof. S. Šalkauskis apie šiandienines universiteto aktualijas“, *XX amžius*, 1939, Nr. 255, p. 10.

¹⁰⁵ „Lietuvos studentas ant operacijos stalo: pasikalbėjimas su prof. Šalkauskiu“, *XX amžius*, 1936, Nr. 98, p. 7; „Tautinės ideologijos vykdymo keliu. A. Smetonos kalba LTS suvažiavimo metu“, *Lietuvos aidas*, 1938, Nr. 9, p. 4.

Vadovaudami politinių ir profesinių katalikiškų organizacijų steigimui bei koordinuodami jų veiklą, ateitininkai netiesiogiai turėjo parodyti visuomenei valdžios nesugebėjimą rūpintis socialinio teisingumo įgyvendinimu ir valdžios kovos prieš komunizmą priemonių neefektyvumą 4-ajame dešimtmetyje. Lietuvos lietuvinimo akcijomis ateitininkai išreiškė katalikų politikų ir didžiosios visuomenės dalies nuotaikas tautinių mažumų atžvilgiu. Jie konkuravo su vadinamosiomis protautinikiškomis organizacijomis, siekdami įtvirtinti katalikų politinio bloko patriotizmą.

4-ojo dešimtmečio Europoje vykstant politinių vertybių perkainojimui ir stiprėjant politinio radikalizmo tendencijoms, dalis ateitininkų pradėjo simpatizuoti autoritarizmui bei kritikuoti parlamentinės demokratijos valdymą.

Įsitraukę į aktyvią politinę, visuomeninę, kultūrinę veiklą autoritarinio režimo sąlygomis, studentai neretai dirbdavo ir pogrindinį opozicinį darbą. Todėl politiškai aktyviausia VDU akademinio jaunimo dalis, susibūrusi į „Vytauto klubą“, „Kęstučio“, „Justitia“ ir „Activitas“ korporacijas, 4-ajame dešimtmetyje buvo sekama saugumo struktūrų; jų atstovai buvo suiminėjami, kalinami ir kitaip baudžiami.

SANTRUMPOS

- AF – Ateitininkų federacija
- JOC – Jeunesse ouvriere chretienne (Krikščionių darbininkų jaunimas).
- JOCF – Jeunesse ouvriere chretienne feminine (Krikščionių darbininkų jaunuomenė).
- KAK – Katalikų akcijos komitetas.
- KVC – Katalikų veikimo centras.
- LAS – Lietuvių aktyvistų sąjunga.
- LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.
- LDF – Lietuvos darbo federacija.

- LDJS – Lietuvos darbo jaunimo sąjunga.
- LKDP – Lietuvių krikščionių demokratų partija.
- LKDS – Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga.
- LKKSS – Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga.
- LTS – Lietuvos tautininkų sąjunga.
- LŪS – Lietuvos ūkininkų sąjunga.
- LVS – Lietuvių verslininkų sąjunga.
- LVLS – Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga.
- PF – Patriotinis frontas.
- SA – Studentų atstovybė.
- VDU – Vytauto Didžiojo universitetas.
- VSD – Valstybės saugumo departamentas.
- VSP – Valstybės saugumo policija.